

**ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ,
ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ
ΤΗΝ ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΖΟΡΜΠΑ

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ, ΠΟΥ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ*

ΥΠΟ
Δρ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΖΟΡΜΠΑ

1. Γενικές παρατηρήσεις

Θεωρούμε, κατ' ἀρχήν, ἀναγκαῖο ἓνα ἐρμηνευτικό σχόλιο, πού θά διευ-

* Γιά τὸ θέμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης ἔχουν εἰπωθεῖ καὶ γραφεῖ κατά καιροὺς πολλὰ. Γιά τὴν προοπτικὴ τῶν Σχολείων αὐτῶν βλ. Σεβ. Μητρ. Δημητριάδος (νῦν Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χριστοδούλου) συγκεκριμένες *Προτάσεις γιὰ τὴν ἀναβάθμιση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης*, Ἀθήνα 1992. Τοῦ ἰδίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση*, Ἀθήνα, 28.4.2001. Μιὰ διαφορετικὴ προσέγγιση βλ. τὸ Πανελλήνιο Συνέδριο γιὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Θεολογικὴ Ἐκπαίδευση στὴν Ἑλλάδα, μὲ τὸ ὅποιο ἔκλεισαν οἱ ἐκδηλώσεις γιὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης τῆς Κρήτης, πού ὁργανώθηκαν ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Κρήτης, μὲ θέμα «*Οἰκονόμοι τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ*» (Χανιά, 29.11-2.12.1992). Ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση βλ. συγκεκριμένα Σεβ. Μητροπ. Θηβῶν καὶ Λεβαδείας Ἱερωνύμου, Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως πορεία, *Περιοδικὸ Σῖναξ*, 42 (1992) 9-14 καὶ Ἱ. Παναγόπουλου, Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση: ἡ ἱστορία, τὸ παρὸν καὶ οἱ προοπτικές, *Περιοδικὸ Ἐκκλησία*, 1 (1996) 11-12, 2 (1996) 29-31, 3 (1996) 46-47, 4 (1996) 61-62, 5 (1996) 79-95. Ἀκόμη μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2466/11.6.1998 ἔγγραφό της ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ζήτησε ἀπὸ τοὺς ἐν ἐνεργείᾳ Καθηγητὲς νὰ σημειώσουν τίς ἀπόψεις τους ἐπὶ τοῦ κειμένου, πού ἀποτελοῦσε καρπὸ διμεροῦς Ἐπιτροπῆς μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας. Τὸ κείμενο ἔφερε τὸν τίτλο «*Βασικὰ σημεῖα συγκλίσεως ἀπόψεων περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαιδεύσεως μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας*» καὶ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴ Συνεδρία τῆς 2ας Ἰουνίου 1998. Τὸ ἴδιο κείμενο ἔκανε λόγο γιὰ τὴν *ἐπαναγωγή* τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαιδεύσεως στὴν εὐθύνῃ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ νὰ παραμένει στὴν εὐθύνῃ καὶ ὑποχρέωση τῆς Πολιτείας ἡ ἐποπτεία καὶ ἡ πλήρης οικονομικὴ κάλυψη ἀπὸ τὸ ΥΠ.Ε.Π.Θ. Ἐντὸς

κρινίσει την ἔννοια, με την ὁποία χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ τοὺς ὅρους Σύγχρονοι προβληματισμοί, Ἐπανεξέταση καὶ Ἐκκλησιαστική παιδεία καὶ μάλιστα στὴν γ' «ἐν» Χριστῷ καὶ «σύν» Χριστῷ χιλιετία¹.

1. Ὁ ὅρος **σύγχρονοι προβληματισμοί** προσδιορίζει τὴ σημερινή κοινωνική πραγματικότητα. Τὸ τώρα! «Ἴδου νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος» (Β' Κορ., 6:2). Μὲ τὴ βιβλική σημασία ἀντιλαμβανόμαστε τὴν ἔννοια τοῦ καιροῦ ὡς κάτι τὸ προσωπικό, τὸ ζωντανὸ καὶ τὸ ὑπαρξιακό. Τὸ χρόνο πού βιώνουμε ὡς στιγμή ἀπόφασης, στιγμή κρίσης, ἀλλὰ καὶ στιγμή εὐκαιρίας καὶ προβληματισμοῦ². Ἐναν εἰλικρινῇ δηλαδὴ διάλογο πού στοχεύει σὲ συναινετικές ἀποφάσεις καὶ θὰ ὑπηρετοῦν τὸ κοινὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας στὸ χωρὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης³.

τοῦ 2002 ἔχει ἤδη ἀρχίσει ὁ ἐπίσημος διάλογος μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ΥΠ.Ε.Π.Θ. καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου πού καταρτίσθηκε τὸ 1998, ὑπὸ τὴν Προεδρία τοῦ Γεν. Γραμματέα Θρησκευμάτων τοῦ ΥΠ.Ε.Π.Θ. Καθηγητοῦ Ἰωάννη Κονιδάρη.

1. Βλ. περισσότερο Μητρ. Ἐφέσου Χρυσοστόμου, *Περιοδικὸ Δρώμενα*, Ἰανουάριος 1996, σελ. 13. Πρβλ. Παν. Μητρ. Μύρων Χρυσοστόμου, *Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπὸ τὴν Β' στὴν Γ' ἐν Χριστῷ χιλιετία*, *Ἡ Ὁρθοδοξία στὴ χιλιετία πού φεύγει καὶ στὴ χιλιετία πού ἔρχεται*, Σύνδεσμος Κρητῶν Θεολόγων, Ρέθυμνο 1999, σελ. 33-50. Συλλογικὸς Τόμος, *Τίνα με λέγουν οἱ ἄνθρωποι εἶναι; 2000 χρόνια μετὰ*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000.

2. Γὰ τὴ σημασία τῆς βιβλικῆς ἔννοιας «καιρὸς» βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Κάλλιστου Γουέαρ, *Ἡ μαρτυρία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα*, *Περιοδικὸ Σύναξη*, 75 (2000) 7-24 καὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χριστοδοῦλου, *Νὰ προλάβουμε τὸ τρένο τῆς ἱστορίας*, *Ἐφημερίδα Μακεδονία*, Ἀφιέρωμα Ὁρθοδοξία, 4.3.2001. Σεβ. Μητρ. Δημοτηριάδος Χριστοδοῦλου (νῦν Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), *Ἡ Ἐκκλησία μπροστὰ στὰ σύγχρονα προβλήματα*, Ἀθήνα 1977. Τοῦ ἰδίου, *Ἡ πρόκληση τοῦ 21ου αἰῶνα*, Βόλος 1987. Πρβλ. Χρυσοστόμου Κωνσταντινίδη, *Ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία ἐμπρὸς εἰς τὸν τεχνοκρατούμενον κόσμον*, *Ὁρθόδοξοι Κατόψεις*, ἐκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1991, σελ. 471-496. F. Bouwer, *Tradition orthodoxe et monde contemporain, Proche-Orient Chrétien*, 23 (1973) 33-54. Πρακτικὰ 8ου Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συνεδρίου μὲ θέμα «Ἡ Ἐκκλησία ἐνώπιον τῶν μεγάλων κοινωνικῶν προβλημάτων» (Ἀθήνα, 3-5 Σεπτεμβρίου 1999), Πανελληνίους Ἐνωσις Θεολόγων, Ἀθήνα 2000.

3. Ὁ Μέγας Βασίλειος στὴν 54ῃ ἐρώτηση στὸ ἔργο του *Ὅροι κατὰ Πλάτος* σημειώνει χαρακτηριστικά: «Εἶναι καλὸν νὰ συνεδριάξουν κάποτε-κάποτε οἱ προϊστάμενοι (τῶν μοναστηριῶν) εἰς ὠριμένους τόπους καὶ χρόνους — Ἀγαθὸν δέ ποτε καὶ συνέδριον κατὰ τινὰς ὠρισμένους καιροὺς καὶ τόπους τῶν ἐπιτεταγμένων ταῖς ἀδελφότησι γίνεσθαι, καθ' οὓς τὰ τε παρὰ λόγον ἀπαντήσαντα πράγματα καὶ τῶν ἡθῶν τὰ δυσμεταχειρίστα καὶ ὅπως διέδθηκαν ἕκαστον ἀναθήσονται ἀλλήλοις—, καὶ νὰ παρουσιάζουν πρὸς συζήτηση θέματα ἀτάκτων ὑποθέσεων καὶ τὰ παράλογα συμβάντα καὶ τὰ δυσεπίλυτα προβλήματα κι αὐτὸ γιατί ἔαν κάποιος εἶναι ἑλλειπτής σὲ κάτι, αὐτὸ νὰ φανερωθεῖ μὲ αὐθεντικὸ τρόπο διὰ μέσου τῆς συζήτησης, καὶ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐπράχθει ὀρθῶς, νὰ βεβαιωθεῖ ἀπὸ τὴν πλειοψηφία διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν — ὥστε καὶ τὸ ἐσφαλμένως ποτὲ γενόμενόν τι, τῇ κρίσει τῶν

2. Θέτουμε τὸν προβληματισμὸ τῆς **ἐπανεξέτασης**. Κι αὐτὸ συνδέεται — ταυτίζεται — μὲ τὴν ἔννοια τῆς εὐθύνης καὶ ὄχι μὲ τὴν «*συννομοσία τῆς σωπῆς*»! Θὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε τὸ πρόβλημα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης μέσα ἀπὸ τὴν **εὐσημῆ** καὶ τὴν **κακόσημῆ** σημασία τῆς εὐθύνης⁴. Πόσο καὶ πῶς μᾶς περιβάλλει ἡ εὐθύνη στὸ ἄμεσο περιβάλλον τῆς ἐργασίας μας; Καὶ ἂν ἐργαζόμεθα στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση μὲ εὐθύνη, τότε δὲν ἔχει κανένας τὸ δικαίωμα νὰ περιπαίζει τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκρύπτει τὶς περιστάσεις. Καὶ δὲν χρειάζονται ὕβρεις στὴν «*ὑβρῆ*» τῆς σημερινῆς κατάστασης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης⁵, ἀλλὰ ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας τόνισε, σὲ πρόσφατη συνέντευξή του, «*δὲν μπορούμε νὰ ἀγνοήσουμε τὰ προβλήματα ἀλλὰ ὀφείλουμε νὰ τὰ ἀντιμετωπίσουμε*»⁶. Πόσο εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ἀντιμετωπίσουμε ὑπεύθυνα τὰ προβλήματα αὐτά;

3. Τί ἐννοοῦμε **Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση** καὶ μάλιστα στὴν γ' χιλιετία; Μὲ τὸν ὅρο «*ἐκκλησιαστικὴ*» νοεῖται τόσο τὸ ἴδιο τὸ μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας, ἡ συγκεφαλαίωση τοῦ ἔργου τῆς θείας οἰκονομίας, ὅσο καὶ τὸ φρόνημα, τὸ ἦθος, ὁ τρόπος ζωῆς, ποὺ διαμορφώνεται μὲ τὴ συμμετοχή μας στὸ μέγα μυστήριο τῆς σωτηρίας, τὸ μυστήριο τῶν μυστηρίων τῆς θείας Εὐχαριστίας. Μιλοῦμε γιὰ μιὰ «*εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία*»⁷. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ

πολλῶν ἀξιοπιστῶς ἀποκαλυφθῆναι καὶ τὸ κατορθωθῆναι τῇ μαρτυρίᾳ τῶν πλειόνων βεβαιωθῆναι». PG, 31: 1044 AB. Πρβλ. Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Τόμ. 8, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 394-395.

4. Οἱ πρόγονοί μας χρησιμοποιοῦσαν τὴ λέξη **εὐθυνα** μὲ τὴ σημασία τοῦ «*ἰσίωνων*» καὶ ἀργότερα τὴ λέξη **εὐθύνη** δηλαδὴ «*τὸ νὰ κάνεις κάτι ἴσιον*». Εἶναι γνωστὴ ἡ εὐαγγελικὴ ρῆσις «*εὐθύνετε τὴν ὁδὸν Κυρίου*» (Ἰωάν., 1:23). Ἡ μεταφορικὴ τοῦ σημασία δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὴ «*διαχειριστικὴ εὐθύνη*» τῶν κοινῶν καὶ ἦταν ὑπεύθυνος, δηλαδὴ ὑπόλογος δημοσίου ἐλέγχου, στοὺς εὐθύνους (=ἐλεγκτές), ἐκεῖνος ποὺ δὲν σεβόταν τοὺς νόμους. Ἄρα, ὑπεύθυνος σημαίνει **υπόλογος**, ἀλλὰ καὶ **ἐνοχος**. Ἀντιθέτως, ὁ **ἀνεύθυνος** (= ὁ ἀμέτοχος εὐθύνων) προσέλαβε τὴ σημασία τοῦ **ἀθῶος**. Ἐχει ἰδιαίτερη σημασία ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου στὰ λειτουργικὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησίας ὅπως, «*Σήμερον τὸ κατὰ Χριστοῦ πονηρὸν συνήχθη συνέδριον, καὶ κατ' αὐτοῦ κενὰ ἐβουλεύσατο παραδοῦναι Πιλάτῳ, εἰς θάνατον τὸν ἀνεύθυνον...*» (Μ. Πέμπτη, Ἀπόστιχο ἰδιόμοελο, Ἦχος πλ. δ'). Ἀπὸ τὴ σημασία τοῦ ὑπεύθυνος (= ἐνοχος) καὶ ἀνεύθυνος (= ἀθῶος) περάσαμε σήμερον στὴν ἀντίθετη σημασιολογικὴ ἐρμηνεία τῶν δύο λέξεων. Χαρακτηρίζουμε κάποιον ὡς «*υπεύθυνο πρόσωπο*» καὶ ἐννοοῦμε τὸ ἀξιόπιστο πρόσωπο, ἐνῶ ὡς «*ἀνεύθυνο πρόσωπο*» χαρακτηρίζουμε ἐκεῖνον ποὺ στερεῖται εὐθύνης, τὸν ἀναξιόπιστο.

5. Βλ. Μιχαὴλ Καρδαμάκη, *Ἐκκλησιαστικὴ παιδεία. Ἡ περιπέτεια ἐνὸς ὁράματος*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1994, σελ. 23.

6. Π. Εὐθυμίου, Συνέντευξη στὸ Περιοδικὸ *Τόλμη*, Μάρτιος 2001, σελ. 61 κ. ἑξ.

7. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ ὅρος «*εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία*» τοῦ π. Nikola Afanassiev (1893-1966) σίγουρα ἀποτελεῖ ἓνα σημαντικὸ στοιχεῖο τὸ ὁποῖο καθορίζει τὴν ἐνότητα τῆς

όποιο μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα ἐδῶ εἶναι ὅτι ἡ θεία Εὐχαριστία θεωρεῖται ὁ βασικὸς παράγοντας ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας. Κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία, ὡς εὐχαριστιακὴ κοινότητα, ἀποτελεῖ τὴν καθολικὴν Ἐκκλησία. Καὶ τὴν καθολικότητα αὕτὴ τὴν κατανοοῦμε σὲ κάθε τοπικὴ εὐχαριστιακὴ κοινότητα, ὡς τὸ καθόλον γεγονός τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τρόπου συνύπαρξης (*sobornost*) καὶ ὅχι ὡς μία ἀπλὴ γεωγραφικὴ παγκοσμιότητα.

Αὕτὴ ἡ λατρεία, ἡ «*λογικὴ λατρεία*» τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἐκφράζει τὴν τελειότητα τῆς *κοινωνίας τῶν ἁγίων* (*communio sanctorum*), ὡς ἀποτέλεσμα τῆς προέκτασης τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἀναλύοντας τὴ σημασία τοῦ «τέλους» τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης τονίζει, ὅτι τὸ τέλος τῆς κάθε μυστικῆς λειτουργίας, ποὺ τελεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ, «*συναγωγὴν τε καὶ ἔνωσιν δηλοῖ*» καὶ μεταποιεῖ τοὺς ἴδιους τοὺς πιστοὺς σὲ τέλεια κοινωνία⁸. Κατὰ τὸν ἅγιο Κύριλλο Ἱεροσολύμων τὰ μέλη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας γίνονται «*σύσσωμοι καὶ σὺναιμοι*»⁹ Χριστοῦ μὲ τὸ μυστήριό τῆς θείας Εὐχαριστίας.

Ἡ εὐχαριστιακὴ κοινότητα καὶ κατ' ἐπέκτασή ἡ ἴδια ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαι-

⁸ Ἐκκλησίας. Ἡ θέση αὕτὴ ὅμως, σύμφωνα μὲ τὸν Σεβ. Μητρ. Περγάμου Ἰωάννη, ἐλλοχεῖ τὸν κίνδυνό τῆς μονομέρειας. Βλ. Ἰ. Ζηζιούλα, *Ἡ Ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες*, ἐκδ. Γρηγόρη, β' ἐκδ., Ἀθήνα 1990, σελ. 35. Πρβλ. Ν. Afanassiev, *La doctrine de la primauté à la lumière de l'ecclésiologie*, Περιοδικὸ *Istina*, 4 (1957) 401-420 καὶ τοῦ ἰδίου *Una Sancta*, Περιοδικὸ *Irenikon*, 36 (1963) 436-475. Κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Κ. Παπουλίδη, Αἱ περὶ Ἐκκλησίας γνῶμαι Ρώσων Θεολόγων τοῦ 19ου αἰῶνος, στὸ *Τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία*, Σεμινάριον Θεολόγων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1968, σελ. 111, στὴν Ὑποσ. 37, ὑπογραμμίζεται ὅτι ὁ «*ὅρος αὐτὸς δὲν ἐδημιουργήθη ὑπ' αὐτοῦ (Ν. Afanassiev)*, ἀλλὰ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὀφείλει στὸν ἴδιο τὴν συστηματοποίηση τῆς μυστικῆς ἐκκλησιολογίας». Ὁ ὅρος, σύμφωνα μὲ τὸν παραπάνω εισηγητὴ, ποὺ γίνεται ἀποδεκτὸς εἶναι ἡ «*μυσταγωγικὴ ἐκκλησιολογία*». Ἡ προσωπικὴ μας ἄποψη εἶναι ὅτι παρὰ τὸν «*ὀρθοδοξομονισμό*» ποὺ παρουσιάζει συχνὰ ἡ ρωσικὴ θεολογία, καὶ ἰδίως στίς ἡμέρες μας, πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὀφείλουμε πολλὰ στίς ἐρευνητικὰς θεολογικὰς μελέτες (π.χ. ἐκκλησιολογία, χριστολογικὴ πνευματολογία κ.λπ.) τῶν Καθηγητῶν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Σεργίου. Βλ. σχετικὰ Κων. Ζορμπά, *Γιὰ τὴ Θεολογία στὴν Ἑλλάδα σήμερα*, Περιοδικὸ *Σύναξη*, 39 (1991) 107-110.

8. «*Ἡμᾶς δὲ πάντας, τοὺς ἐκ τοῦ ἐνὸς Ἄρτου καὶ τοῦ Ποτηρίου μετέχοντας, ἐνώσαις ἀλλήλοις, εἰς ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν...*». Καὶ ἄλλου: «*παῦσον τὰ σχίσματα τῶν Ἐκκλησιῶν, σβέσον τὰ φράγματα τῶν Ἐθνῶν...*» (ἀπὸ τῆς θείας Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου).

9. *Κατηχήσεις Μυσταγωγικαὶ Δ'*, PG, 33:1100Α. Πρβλ. γιὰ τὴ σχέση θείας Εὐχαριστίας καὶ κοινωνίας τὸ βιβλίον τοῦ Ἀλέξ. Σμέμαν, *Εὐχαριστία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000, β' ἐκδ., σελ. 309-328. Ἀρχ. Ἀγαθ. Χαράμαντίδης, *Ἐκκλησία καὶ Εὐχαριστία*, Περιοδικὸ *Ἐφημέριος*, Μάρτιος 2001, σελ. 14-15.

δευτική κοινότητα μπορεῖ εὐκολά νά περιπέσει σέ ἓναν ἄκαρπο οὐτοπισμό¹⁰, ὅταν δὲν βιώνει ἐπαρκῶς τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν δηλαδή ἡ ἐν λόγῳ ἐκπαίδευση δὲν βιώνεται ἐκκλησιολογικά. Ἄρα, μιὰ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση ποὺ δὲν ἀνοίγεται πρὸς τὸν κόσμον καὶ δὲν προσκαλεῖ τὸν ἄνθρωπο καὶ τοὺς κάθε εἶδους πολιτισμούς του, σὲ ἓνα σοβαρὸ διάλογο, ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ «κλειστή Ἐκκλησία» μὲ ὅλους τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκυμονεῖ μία τέτοια ἀντίληψη.

2. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση ἐνώπιον τῆς νεωτερικότητας

Στὴν ἐποχὴ μας ὑπάρχουν δύο βασικά σημεῖα ποὺ συνθέτουν τὶς βάσεις τῆς σημερινῆς νεωτερικότητας. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωση τῆς παγκοσμιότητας¹¹ καὶ τὸ δεύτερο, ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ πρώτου, ἡ διαμόρφωση μιᾶς νέας θρησκευτικῆς κουλτούρας. Δὲν θὰ ἀναφερθοῦμε στὸ πρῶτο, ἀλλὰ θὰ ἐπιμενίνομε στὸ δεύτερο κυρίως σημεῖο, ποὺ ἔχει ἄμεση σχέση καὶ μὲ τὸ θέμα μας.

Ἡ ἀρχὴ τῆς γ' χιλιετίας ἐμπνέει ἄτομα καὶ ὁμάδες ποὺ ποθοῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ ἓναν κόσμον ποὺ τὸν βρίσκουν ἐχθρικό. Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια ἐμφανίζονται νέα θρησκευτικὰ κινήματα τὰ ὁποῖα βασίζονται στὶς ἐσχατολογικὲς κρίσεις παλαιότερων ἐποχῶν¹². Σύμφωνα μὲ τοὺς εἰδικούς τῆς Κοινωνιολογίας τῶν Θρησκειῶν βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ «δεύτερη μορφή νεωτερικότητας»¹³. Ὁ σημερινὸς χαρακτήρας τῆς με-

10. Βλ. περισσότερα Κων. Ζορμπά, *Ἡ ἀνθρώπινη ἀξία στὶς κοινωνικὲς οὐτοπίες*, ἐκδ. Τέριος, Κατερίνη 1997, σελ. 182.

11. Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας Ἀναστασίου, *Παγκοσμιότητα καὶ Ὁρθοδοξία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000. Πρβλ. Ἡ παγκοσμιοποίηση, τὰ κοινωνικὰ ὁράματα καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση, Περιοδικὸ *Σύναξη*, Τεύχος 73, 2000 καὶ Κων. Ζορμπά, *Δοκίμια γιὰ τὴν παγκοσμιοποίηση*, ἐκδ. Τέριος, Κατερίνη 1999.

12. Βλ. περισσότερα Κων. Ζορμπά, *Ἐκκλησία καὶ Φυσικὸ Περιβάλλον*, Κατερίνη, 1998, σελ. 26 κ. ἐξ. Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι καὶ τὸ γεγονός τοῦ ἠλεκτρονικοῦ διαδικτύου. Οἱ ἠλεκτρονικὲς ἐκκλησίες «χτίζονται» στὸν «κυβερνο-χώρο». Ἡ γ' χιλιετία κατὰ κοινὴ ὁμολογία προβλέπεται νὰ εἶναι «κυβερνο-πνευματικὴ». Ὅλες οἱ ὁμολογίες ἔχουν κατανοήσει ὅτι τὸ παγκόσμιο ἠλεκτρονικὸ δίκτυο μπορεῖ νὰ γίνεῖ ὁ ἄμεσος συνεργάτης τους. Βλ. Ἐφημερίδα *Ἀδέσμευτος Τύπος τοῦ Μήτην*, 18.1.2001. Προσκύνημα στὸ Διαδίκτυο, Ἐφημερίδα *Ἀγγελιοφόρος*, 21.1.2001, σελ. 38. Μυστικισμὸς στὴ θέση τοῦ ἰδεολογικοῦ κενοῦ, Ἐφημερίδα *Μακεδονία*, 4.2.2001. Βλ. τὸ εἰδικὸ ἀφιέρωμα τοῦ Περιοδικοῦ Ἄρδην, Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Θεοῦ. Θρησκείες καὶ φονταμενταλισμὸς στὸ σύγχρονο κόσμον, 16 (1998) 24-61. Ἐφημερίδα *Τὰ Νέα*, 6.10.1997, σελ. 29 καὶ Ἐφημερίδα *Ἐξουσία*, 28.11.1997, σελ. 16.

13. Βλ. Ἰ. Πέτρου, Παράδοση καὶ πολιτισμικὴ προσαρμογὴ στὴ δευτέρη νεωτερικότητα, Περιοδικὸ *Σύναξη*, 75 (2000) 25-35. Πρβλ. Τοῦ ἰδίου, Ὁ ρόλος τῆς Ὁρθοδοξίας σὲ ἓνα μεταβαλλόμενο κόσμον, *Καθ' Ὁδόν*, 1 (1992) 13-20 καὶ τοῦ ἰδίου, Ἡ πολιτισμικότητα ὡς κοινωνικὸ γεγονός καὶ κοινωνικὸ αἶτημα, *Καθ' Ὁδόν*, 16 (2000) 5-18.

τα-νεωτερικότητας, δηλαδή τὸ μεταμοντέρνο, ἔχει ἓνα διαφορούμενο χαρακτήρα¹⁴. Ἀπὸ τὴ μία ἐνέχει τὴ δυναμικὴ ἀπελευθέρωση σημαντικῶν ἐνεργειῶν καὶ νέων δυνατοτήτων καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸν κίνδυνο τοῦ μηδενισμοῦ καὶ τῆς ἰσοπέδωσης σὲ παγκόσμια κλίμακα.

Οἱ νέες ἐπαναστατικὲς ὁμάδες προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὰ μέρη τοῦ κόσμου, ἐργατικά συνδικάτα, περιβαλλοντικὲς ὁργανώσεις καὶ διάφορες κινήσεις πολιτῶν. Ἀλλὰ μέσα στίς ὁμάδες αὐτὲς συνυπάρχει ὁ γκουρὸ καὶ ὁ οἰκολόγος, ὁ συνδικαλιστὴς καὶ ὁ χρηματιστὴς. Μὲ ἄλλα λόγια βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ νέα ἀνθρωπολογία, ποὺ θὰ τὴν ὀνομάζαμε «*ἀνθρωπολογία τῶν ἀκτιβιστῶν*»¹⁵. Σ' αὐτὴ τὴν νέα ἀνθρωπολογία τὸ πρῶτο θῦμα τοῦ τρομακτικοῦ αὐτοῦ ἀκτιβισμοῦ ποὺ προκαλεῖ σύγχυση, σκοτοδίνη καὶ ἀνασφάλεια γιὰ τὸ αὖριο, εἶναι οἱ νέοι. Οἱ πιὸ αἰσιόδοξοι διακρίνουν μιὰ καθολικὴ ἀπελευθέρωση τῶν λαῶν ἀπὸ τοὺς θεσμούς, μιὰ κίνηση πρὸς τὴν παγκόσμια κοινωνία χωρὶς σύνορα καὶ ἀντιπαλότητες, ἐνῶ οἱ λιγότερο αἰσιόδοξοι ἐπισημαίνουν τὴν τόνωση τῶν ἰδιαιτεροτήτων καὶ τὴν ἀφύπνιση τοῦ ἐθνικισμοῦ!

Οἱ ἀξίες ποὺ ἔθρεψαν παλαιότερες γενεὲς δὲν φαίνεται νὰ εἶναι πηγὴ αὐτογνωσίας, ἐμπνευσης καὶ δράσης. Ἐννοίεις ὅπως πατρίδα, σημαία, ἀκρίτας, δὲν λένε τίποτε. Ὁ χρόνος δὲν εἶναι γιὰ τὸ νέο ἄνθρωπο ὁ καθαγιασμένος, ὁ λειτουργικὰ δομημένος, ὁ ἐόρτιος καὶ ἐσχατολογικὸς χρόνος. Ὁ χῶρος πάλι καὶ αὐτὸς βιώνεται ὡς στενότητα. Τὸ «*δὲν μᾶς χωράει ὁ τόπος*» εἶναι τόσο πιεστικὸ συναίσθημα γιὰ πολλοὺς, ὅσο καὶ τὸ θὰ «*φύγω καὶ δὲν με νοιάζει τίποτε*» γιατί κι αὐτὸ δὲν ὀδηγεῖ σὲ κανένα διέξοδο. Ἡ σχέση, τέλος, σπάνια πραγματώνεται ὡς εὐχαριστία πρὸς τὸ Θεὸ καὶ ἀγάπη πρὸς τὸ συν-ἄνθρωπο. Εἶναι ἀπρόσωπη, ἐγωκεντρικὴ, φευγαλέα.

Ἡ ἀμφισβήτηση τῶν θεσμῶν ἔχει περάσει μέσα ἀπὸ τὰ Μαζικὰ Μέσα

14. Θαν. Λίποβατς, Ἡ θέση καὶ ὁ ρόλος τῶν Ἐκκλησιῶν στὴν Ἐνωμένη Εὐρώπη, Περιοδικὸ *Εὐρωπαϊκὴ Ἐκφραση*, 39 (2000) 4-7. Τοῦ ἰδίου, Ἡ σύγχρονη νεωτερικότητα: παγκοσμιοποίηση καὶ ἀτομικισμός, Ἐφημερίδα *Ἐλευθεροτυπία*, 18.2.2000. Βλ. σχετικὰ μὲ τὸ θέμα καὶ τὸ Συνέδριο μὲ θέμα «*Θρησκεία καὶ Νεωτερικότητα στὸν 21ον αἰῶνα*», ποὺ διοργανώθηκε στὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο καὶ τὸ Τμῆμα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καὶ Ἱστορίας (12-14.3.2001). Γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Συνεδρίου βλ. Θ. Λίποβατς, *Θρησκεία καὶ Νεωτερικότητα στὸν 21ο αἰῶνα*, Ἐφημερίδα *Ἐλευθεροτυπία*, 30.3.2001. Πρβλ. καὶ τὸ σχετικὸ Πρόγραμμα τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος μὲ θέμα: «*Ὁρθοδοξία καὶ Νεωτερικότητα*» (2002).

15. Βλ. τίς ἀναλύσεις Ἐφημερίδα *Τὰ Νέα*, 29.1.2001, Ἐφημερίδα *Καθημερινή*, 28.1.2001. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. ἀπευθείας καὶ τίς παρακάτω ἰστοσελίδες στὸ διαδίκτυο: www.forumsocialmundial.org.br, www.accuracy.org, www.gnu.org, www.antiecklesia.4t.com, www.outopia.8m.net, www.go.to/drapetes.

Ἐνημέρωσης σὲ ὅλα τὰ σρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Τὰ ζητήματα θρησκευτικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου ἀποτελοῦν συχνὰ τὴν ἀποκλειστικὴ «εἶδηση». Ἡ σύγχρονη μορφή τῆς θρησκευτικῆς πρακτικῆς, ὅπως ἀναλύσαμε παραπάνω, ἀποκτᾷ ὁλοένα καὶ δημόσιο χαρακτήρα¹⁶. Ἡ «ἐπικοινωνιακὴ» αὕτη ἐκκοσμίκευση δὲν ἐξαντλεῖται ἀπλῶς στὴν ἐκθεση τῶν γεγονότων καὶ τὸ πρῶτο «θύμα» αὐτῆς τῆς ἐπίθεσης εἶναι ὁ ἱερωμένος. Καὶ τὸ ζοῦμε ὅλοι αὐτὸ ὅταν οἱ ἱερεῖς μαθητές μας μεταφέρουν στὸ Σχολεῖο καὶ τὴν σχολικὴ τάξη τὴν τραγικότητα καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ ἀπλοῦ πιστοῦ, ὁ ὁποῖος φορτισμένος ἀπὸ τὴν ὑπὲρ πληροφόρηση προσπαθεῖ νὰ μάθει ἀπὸ τὴν μοναδική του πηγὴ, τὸν ἱερέα τοῦ χωριοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴ μόνη ἀσφαλὴ πηγὴ πληροφοριῶν.

Ὅλα τὰ παραπάνω ποῦ, ἐν συντομίᾳ, ἀναπτύξαμε δὲν μποροῦν νὰ μὴν ἔχουν ἄμεσες ἢ ἔμμεσες ἐπιπτώσεις καὶ στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἑκπαίδευση, ὅπως καὶ ἀντιθέτως ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἑκπαίδευση δὲν μπορεῖ νὰ παραμένει ξένη ἢ ἀκόμη καὶ ἀδιάφορη ὡς πρὸς τὰ κοινωνικὰ δρώμενα. Πολλὲς φορὲς ἔχουν τεθεῖ, λιγότερο ἢ περισσότερο σοβαρὰ ἐρωτήματα, ποὺ πλανώνται στὴν ἀτμόσφαιρα καὶ συγκλίνουν στὸν ἰσχυρισμὸ γιὰ δῆθεν δογματικὸ πειθαναγκασμὸ καὶ παραβίαση τῆς ἐλευθερίας τῆς συνείδησης τοῦ ἀδιάπλαστου ἀκόμη νέου ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ τὴν ὅλη ἐκκλησιαστικὴ δομὴ τῶν Σχολείων ἢ μέσα ἀπὸ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, σὰν νὰ ἦταν τὸ μόνο μάθημα, ποὺ ἀπευθύνεται στὴ συνείδηση καὶ πρέπει ἀμέσως νὰ τεθεῖ στὸ περιθώριο.

Μήπως, λοιπόν, «εἰς κενὸν δράμομεν καὶ εἰς κενὸν κοπιᾶζομεν»; (Φιλιπ., 2:16). Καὶ ἐὰν εἶναι ἔτσι, μήπως κακῶς ἔχει ἐμπιστευθεῖ ἡ Ἐκκλησία στὸ Κράτος τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἑκπαίδευση; Μήπως κακῶς, λίαν κακῶς, ἔχει παραιτηθεῖ ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ κατηχητικὸ τοῦ ἔργου καὶ τὴ μέριμνά της πρὸς τοὺς ἱερεῖς; Καὶ ἐὰν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, ποιὲς προοπτικὲς εἶναι δυνατόν νὰ προβλεφθοῦν γιὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἑκπαίδευση στὸν 21ο αἰῶνα; Βέβαια στὴν περίπτωσή αὕτη μποροῦμε νὰ ἀντιστρέψουμε τὸ ἐρώτημα. Ποιὸ εἶναι τὸ κριτήριό ἐπιτυχίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἑκπαίδευσης; Κρίνεται δηλαδὴ ἡ ἐπιτυχία μόνο ἀπὸ τὴ συχνότητα τοῦ ἐκκλησιασμοῦ ἢ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἱεροσπουδαστῶν καὶ τῶν Καθηγητῶν στὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἢ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν νέοι τρόποι κοινωνίας καὶ ἐπι-κοινωνίας;

3. Προβλήματα καὶ ἐρωτήματα

Καθημερινὰ διαπιστώνουμε, πῶς ἡ πραγματικότητα μέσα στὴν ὁποία

16. Νικ. Δεμερτζή, Ἡ ἐπικοινωνιακὴ ἐκκοσμίκευση τῆς θρησκείας, Ἑφημερίδα Ἡ Αὐγή, 14.3.2001, σελ. 12.

ζει και αναπτύσσεται ο ιεροσπουδαστής γίνεται ολόένα και πιο άρνητική για το παιδευτικό έργο γενικά και ιδιαίτερα για το έργο του Καθηγητή. Η πραγματικότητα αυτή βαρύνεται τόσο από το σύνολο των προβλημάτων του όλου εκπαιδευτικού συστήματος, όσο και από ειδικούς άρνητικούς παράγοντες. Στα γενικά προβλήματα της παιδείας μας δεν μπορούμε βέβαια να αναφερθούμε εδώ. Περιοριζόμαστε όμως στη διαπίστωση, ότι το κυρίαρχο πνεύμα της κοινωνίας μας, που αντικατοπτρίζεται και στο εκπαιδευτικό μας σύστημα, όπως επίσης και η καθημερινή ατμόσφαιρα του Σχολείου δεν χαρακτηρίζονται από κλίμα εύκρατο για την όλη εκκλησιαστική παιδεία.

Καθηγητές. Παρ' όλα αυτά καταβάλλονται πολλές προσπάθειες και οι Καθηγητές κάνουν ότι μπορούν. Πόσο όμως μπορούν; Ποιός, πώς, πόσο τους στηρίζει, τους ενθαρρύνει, τους επιμορφώνει, τους ελέγχει, τους αξιολογεί, τους αξιοποιεί ευρύτερα στο έργο της Έκκλησίας; Η αγωνία αυτή ήταν καταγραμμένη σε πολλά ενημερωτικά κείμενα, πριν τις εκλογές, για την ανάδειξη των αίρετών εκπροσώπων του κλάδου στο Ύψηρεσιακό Συμβούλιο Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης. Καταγραμμένη ήταν και η παραπληροφόρηση, ο αποπροσανατολισμός, ο έγωισμός και η άγνοια. Τέτοιες θέσεις όμως δεν μπορεί παρά να επισημαίνουν μια βαθύτερη κρίση όχι τόσο της ίδιας της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης, αλλά της ίδιας της συλλογικής μας συνείδησης και της θελήσεώς μας να επιβιώσουμε ως κοινότητα «όμογνωμόνων»¹⁷, να παραιτηθούμε δηλαδή από την πολιτειακή μας συγκρότηση και τον τρόπο μίας ζωής που συνεχώς μας φθείρει εντός και εκτός της σχολικής κοινότητας.

Πολλές φορές ο Καθηγητής που άσκει, κατ' ανάγκη το έργο του ή που δηλώνει άθεος ή αισθάνεται ανέστιος ως προς το περιβάλλον της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης αποτελεί μια τραγική προσωπικότητα. Γνωρίζουμε ότι υπάρχει πρόβλημα συνείδησης για όρισμένο, έστω και μικρό άκρο, αριθμό Καθηγητών στο χώρο μας. Και, βέβαια, τίποτε δεν είναι πιο σεβαστό και πιο απαραβίαστο από την ελευθερία της συνείδησης του κάθε ανθρώπου. Έλπίζουμε όμως ότι θα φθάσουμε κάποτε στην ανάθεση της αγωγής των ιεροσπουδαστών σε ανθρώπους, που ζούν αυτό το ιερό έργο με αγαθή συνείδηση και με όλη τους την καρδιά.

Έδώ όμως προσεγγίζουμε μια πτυχή του θέματος που είναι πράγματι πρόξενος οδύνης. Κατά το πλείστον οι Καθηγητές αγνοούν τον Επίσκοπο αλλά και το αντίστροφο. Πώς να ενημερωθεί ο Καθηγητής όταν ή άλληλο-

17. Γρηγορίου Νύσης, *Περί του βίου Μωϋσέως του Νομοθέτου ή περί της κατ' ἀρετήν τελειότητος*, PG, 44: 298 Α.

γραφία τοῦ Σχολείου πρέπει νὰ ἀνοιχθεῖ ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπο —ἀπὼν τις περισσότερες φορές— καὶ πῶς νὰ ἀναζητήσῃ κανεὶς τὸ ἀρχεῖο ὅταν αὐτὸ εἶναι ἐγκατεστημένο στὰ Γραφεῖα τῆς Μητροπόλεως; Ξυπνήσαμε μιὰ μέρα μὲ τὸ ἄγχος τῆς μονιμότητος καὶ στὴ συνέχεια τὸ μόνιμο ὄραμά μας ἐγινε ἡ «μετάταξις». Ζεῖ στὴ δική του μοναξιά καὶ ὁ Ἐπίσκοπος καὶ ὁ Καθηγητής! Καὶ ζεῖ μάλιστα τὴν δική του μοναξιά ὁ Καθηγητής ἐκεῖνος ὅταν μπαίνει στὸ «θυσιαστήριο» τῆς αἵθουσας ποὺ μετατρέπεται σὲ «κολαστήριο» λόγῳ τῶν πολλῶν δεινῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση ἀνήκει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὴν Πολιτεία, ὅρα ὁ ἐκπαιδευτικὸς ἀνήκει σὲ μιὰ διοικητικὴ δομὴ ποὺ ἡ Ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ ἔχει κανένα λόγο. Ἀπὸ τὴ στιγμή αὕτη ὁ Καθηγητής, ἀκόμη καὶ ὁ Θεολόγος, θέτει στὸ περιθώριον τὸν τοπικὸ Ἐπίσκοπο καὶ καθιστᾷ τὰ σχολεῖα περισσότερο «ἐκπαιδευτικὰ» ἀφοῦ ἀπουσιάζει τὸ οὐσιαστικότερο· τὸ «ἐκκλησιαστικόν»¹⁸.

Ἵσως νὰ δροσίξει ἀκόμη τὴν ψυχὴ μας ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος ἡ ἀκόμη καὶ ἡ χαρμολύπη τῆς πασχαλινῆς περιόδου, στὴν καθημερινότητά μας ὅμως στενεύει ὁλοένα καὶ πιὸ πολὺ ὁ χώρος γιὰ τὶς αἰσθητικὲς ἀξίες καὶ τὶς πνευματικὲς ἐμπειρίες τοῦ ἑλληνορθόδοξου Βυζαντίου¹⁹. Γιατί, ἂν καὶ παρατη-

18. Βλ. γιὰ τὴ συνεργασία Ἐπισκόπου-Καθηγητοῦ γιὰ τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν Νικ. Ματσούκα, Μιὰ πρόταση γιὰ τὸ πῶς νὰ ἀλλάξει ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν στὰ σχολεῖα, *Περιοδικὸ Σύναξις*, 1(1982) 35-41. Ἀφιέρωμα τῆς Σύναξης, Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν αἶτημα παιδείας ἢ συντεχνίας; *Τεύχος* 66, 1998. Πρακτικὰ Συνεδρίου ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴν Ἱερὰ Μητρόπολιν Δημητριάδος (Βόλος, 16-17 Ἀπριλίου 1999), *Γιατὶ θρησκευτικὰ σήμερα;*, ἐκδ. Δομός, Ἀθήνα 2000. Θεωροῦμε ἀναγκαῖα τὴν λειτουργίαν ἑνὸς θεσμικοῦ ὄργανου μὲ σκοπὸ τὴν καλλιέργεια καὶ ἐνδυνάμωση τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν μελῶν του καὶ ἡ προώθηση μιᾶς μόνιμης συνεργασίας ἀνάμεσα στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν Πολιτεία. Ἐπίσης, μπορεῖ νὰ ἀναπτύσσει ἐνεργητικὴ ἀλληλεγγύη καὶ πρακτικὴ ὑποστήριξη μεταξὺ τῶν συναδέλφων, ἀλλὰ καὶ σὲ διορθόδοξο ἐπίπεδο τῶν ἰδίων Ἐκκλησιαστικῶν Σχολῶν (Ἀλβανία, Βουλγαρία, κ.λπ.). Ἡ ὑπαρξὴ τῆς Ε.Λ.Ε.Ε. (Ἐνωση Λειτουργῶν Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης, Ἀριθμὸς Πρωτοδικείου 15049/1965 καὶ Ἀναγνώρισης 11109/1965) δὲν ἀπέδωσε τὰ μέγιστα λόγῳ καὶ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν ἀλλαγῶν στὸν ἑλλαδικὸν χώρον. Ἵσως εἶναι καιρὸς νὰ ἐπανεέλθουμε καὶ πάλι...

19. Τὸ ὅλο σύστημα περιγράφεται ἀπὸ τὸν Ἀλέξ. Παπαδερῶ, ὁ ὁποῖος σημειώνει χαρακτηριστικὰ: «Στὸ ἅγιο καὶ τὸ ἱερό, στὸ μυστήριο καὶ τὸ εὐλαβικόν, στὸ ἀγαπητικὸ κοινόβιο καὶ τὴν πνευματικὴ ἀσκήσις καὶ ἡσυχία, στὴ χαρμονὴ τῆς κοινωνίας μὲ τὸ θεῖο καὶ στὴ λύπη γιὰ τὰ καθημερινὰ ἀνομήματά μας, στὴ μυστικὴ θέσις τῶν ἐπουρανίων καὶ στὸ δράμα ποὺ ὁδηγεῖ ἐπέκεινα τοῦ αἰσθητικοῦ χώρου, τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἱστορίας, τὸ Σχολεῖο καὶ γενικότερα τὸ ἐκπαιδευτικὸν μας σύστημα ἀντιτάσσει παγερὴ ἀδιαφορία καὶ ἀφήνει τὸ βίον τοῦ μαθητῆ ἀλειτούργητο, ἀνέορτο, ἀνέραστο πνευματικὰ, ἀγχώδη». *Περιοδικὸ Διάλογοι Καταλλαγῆς*, 25 (1992) 199-200. Πρβλ. Δημ. Μπαλτᾶ, Ἡ θέσις τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας στὴν Μέση Ἐκπαίδευση, *Ἐφημερίδα Χριστιανική*, 12.10.2000, σελ. 2.

ρεϊται έντονη στροφή τών «κοσμικών» καλλιτεχνών και άλλων έργατών τής Τέχνης πρὸς τήν λεγόμενη ὀρθόδοξη «έκφραση», στὰ ἐκκλησιαστικά σχολεία κυριαρχεῖ, στίς περισσότερες περιπτώσεις, τὸ κακὸ γούστο, ἡ ἀκαταστασία, ἡ «τσαπατσουλὸσύνη» καὶ ὁ ἀνυποψίαστος μιμητισμὸς ξεπερασμένων δυτικῶν προτύπων. Κι αὐτὸ γιατί, κατὰ τὴ γνώμη μας, τὸ μάθημα τῶν Μαθηματικῶν καὶ ἰδιαίτερα αὐτὸ τῆς Γεωμετρίας ἐγινε δευτερεῦον ἀλλὰ εἶναι ἐκεῖνο, ἴσως καὶ τὸ μόνο, ποὺ στηρίζει τὴν «εὐκοσμία» καὶ τὴν «εὐπρέπεια» τοῦ ἀνθρώπου²⁰.

Οἰκοτροφεία. Οἱ ἱεροσπουδαστὲς ὅταν φεύγουν ἀπὸ τὸ Σχολεῖο εἶναι ἐκτεθειμένοι σὲ κάθε εἶδους κινδύνους. Τὸ μέγιστο ἡ διαμονή τους στὸ Οἰκοτροφεῖο. Τὰ Οἰκοτροφεία, ὅπως λειτουργοῦν σήμερα, ἀποτελοῦν συχνὰ ἰδιωτικές καὶ οἰκογενειακὲς ὑποθέσεις ἢ ἀκόμη καὶ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα ποὺ προσφέρουν ἄσυλο, ἐνῶ γιὰ ἄλλους καταφύγια σίτισης²¹. Ὅταν ἀπουσιάζουν οἱ κατάλληλες συνθήκες διαβίωσης ὁ νέος ζεῖ μέσα σὲ ψυχοσωματικές τραυματικές ἐμπειρίες, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διασπᾶται στὴν σχολικὴ τάξη, νὰ παθαίνει κατάθλιψη καὶ στὸ τέλος νὰ στρέφεται μὲ ἐπιθετικότητα ἐναντίον τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Σχολείου. Δὲν εἶναι λίγες οἱ φορὲς ποὺ οἱ Καθηγητὲς ἔχουν ἀντιμετωπίσει μὲ σύνεση παιδιὰ προβληματικῶν οἰκογενειῶν ἢ ἔχουν εἰδικευτεῖ στὴν διάγνωση καὶ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀντιστικῶν παιδιῶν.

Ἐὰν τὰ Οἰκοτροφεία ἐξελίσσονται σὲ ψυχοκτόνα ἰδρύματα, ὅπου ὑπάρχουν ἀκόμη λέξεις «ταμποῦ» καὶ ὅταν μέσα σὲ αὐτὰ δὲν ἰσχύουν τὰ αὐτονόητα²², ὀφείλουν ἀμέσως νὰ καταργηθοῦν. Ἀλλὰ ἐὰν παραμείνουν δὲν μποροῦν νὰ λειτουργήσουν μὲ ἓναν ἀπλὸ Κλητῆρα-Διευθυντὴ ἀλλὰ νὰ ἐπανδρωθοῦν μὲ παιδαγωγούς, ἱατροὺς καὶ σχολικοὺς ψυχολόγους.

Λατρευτικὴ ζωή. Μὲ τὰ πρᾶπάνω συνδέεται ἄμεσα καὶ ἡ λατρευτικὴ ζωὴ τοῦ Οἰκοτροφείου. Ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι τὸ Σχολεῖο ἀπευθύνεται σὲ «μητροφόρους» ἢ γιὰ μιὰ κατηγορίαν εἰδικῶν νέων ποὺ ξέρουν νὰ μιλοῦν μὲ ἐκκλησιαστικὴ εὐγένεια καὶ μοναστικὴ ἐγκράτεια, δὲν κρύβουν ὅμως τὴν ἀγάπη τους

20. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χριστοδοῦλου, Περὶ τῆς τελέσεως τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν, Περιοδικὸ Ἐφημέριος, 4(2001) 6-8. Πρὸβλ. Ἀγγελικὴ Τσουβάλη-Καρυώτογλου, Μάθημα Γεωμετρίας γιὰ Θεολόγους: Σχῆμα τετράγωνο ἢ στρογγυλὸ; Περιοδικὸ Σύναξη, 66(1998) 53-62.

21. Βλ. περισσότερα Μιχ. Καρδαμάκη, Ἐκκλησιαστικὴ παιδεία. Ἡ περιπέτεια ἐνὸς δράματος, ὅπ.παρ., σελ. 39.

22. Ἀνθρώπινη Σεξουαλικότητα, Περιοδικὸ Σύναξη, 77(2001). Εὐάγ. Θεοδώρου, Τὸ ζήτημα τῆς «σεξουαλικῆς διαπαιδαγώγησας» στὰ Σχολεῖα, Περιοδικὸ Ἐφημέριος, Φεβρουάριος καὶ Μάρτιος 2001.

στό χαρακτηριστικό τραγούδι τῆς τηλεοπτικῆς σειρᾶς «Ἄγγιγμα Ψυχῆς». Κατὰ βάθος ἐνημερώνονται θεωρητικά καὶ δὲν ἀποκοτῶν ποτὲ βιωματικά τίς πραγματικότητες τῆς θείας λατρείας. Ἡ ἐκπαίδευση στὰ θέματα τῆς λατρείας εἶναι ὑποτυπώδης καὶ τυπολατρική, χωρὶς ἐμβάθυνση στὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἀληθινὸ περιεχόμενό τους. Ἀκόμη κι αὐτὸ τὸ ἀπλὸ Ἀπόδειπνο γίνεται μὲ ἄγχος καὶ χωρὶς ἀποτελεσματικότητα, γι' αὐτὸ καὶ πολὺ γρήγορα γίνεται συνήθεια καὶ στὴ συνέχεια «ρουτίνα». Οἱ θεῖες Λειτουργίες τελοῦνται μὲ προχειρότητα γιὰ νὰ προλάβουμε ἐμεῖς οἱ Καθηγητὲς τὴν ὕλη καὶ οἱ ὑποψήφιοι λειτουργοὶ νὰ ἀποκτήσουν, πρὶν ἀκόμη χειροτονηθοῦν, νοοτροπία δημοσίων ὑπαλλήλων.

Εἶναι δυνατόν νὰ λειτουργήσῃ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση χωρὶς τὴν ἐμπειρία τῆς ἴδιας τῆς φύσης της; Εἶναι ἀκριβῶς σὰν τὸ μάθημα τῆς Πληροφορικῆς ὅπου στὰ Σχολεῖα τὸ μαθαίνουν «ἀπ' ἔξω» διαβάζοντας τὸ βιβλίο καὶ περιγράφοντας τὸ μάθημα σὰν νὰ εἶχαν ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ²³! Εἶναι σὰν τὸ παιδάκι ποὺ ἔχασε τὴ μητέρα του πολὺ μικρὸ καὶ δὲν γνώρισε ποτὲ μητρικὴ ἀγάπη, μπορεῖ νὰ ἀποστηθίσῃ ἅπταιστα τὸν ὅρισμό γιὰ τὴν μητρικὴ ἀγάπη, ἀλλὰ δὲν θὰ ἔχει ποτὲ γνωρίσει τὴν μητρικὴ ἀγάπη! Μπορεῖ νὰ γνωρίζεις τὸ τριαδικὸ δόγμα, νὰ τὸ ἐξηγῇς καὶ νὰ παραπέμπεις στοὺς πατέρες κανεῖς ὅμως δὲν πρόκειται νὰ τὸ μάθει ἂν δὲν τὸ βιώσῃ μέσα στὰ ἐξαισια λειτουργικὰ κείμενα²⁴. Ὅσο πλούσιες καὶ ἄρτιες καὶ ἂν εἶναι οἱ γνώσεις, θὰ παραμένουν ἀπλῶς πληροφορίες ἂν δὲν βροῦν τὴν ἐφαρμογὴ τους στὸ συγκεκριμένο τόπο, τὸν ναό, μὲ συγκεκριμένη ἀφετηρία τῆς λατρευτικῆς ζωῆς.

23. Βασ. Θεοδοῦ, Προστατευτισμὸς καὶ λαϊκισμὸς στὴν ἐκπαίδευση, Ἐφημερίδα *Καθημερινή*, 18.3.2001, σελ. 45.

24. Οἱ ἱεροσπουδαστὲς θὰ πρέπει βέβαια πέρα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ νὰ διδασκοῦν ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ τῆς Μουσικῆς καὶ τὴν ὀρθοφωνία. Καὶ γιὰ νὰ δώσουμε ἓνα στίγμα τοῦ τί σημαίνει ψαλμωδία παραθέτουμε ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν μεγάλου λογοτέχνη Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη: «*Περὶ τὸ μεσονύκτιον, λοιπόν, μετέβην βιαστικά στὴν ἐνορία ὅπου εἶχε ἤδη ἀρχίσει ἡ Ἀγρυπνία. Εὗρον τὸν ναῖσκον γεμάτον ἀπὸ κόσμον. Εἶχε τελειώσει ὁ Ἑσπερινὸς ἐγένεν ἡ εὐλόγησις τῶν ἁγίων καὶ μετὰ ὁ Ὁρθρος. ... Ὁ Παπαδιαμάντης ψάλλων μὲ τὴν ἄχρουν ἐκείνην ἀσθενηκὴν φωνήν του, ἀλλὰ μὲ τὸ **περιπαθεὶς ἀλησμόνητον ὕφος**, κατορθώνων νὰ μεταδίδῃ τὸν ἐνθουσιασμόν του εἰς τοὺς ἀκούοντας, οἱ ὅποιοι χωρὶς νὰ θέλουν, τὸν παρηκολούθουν καὶ αὐτοὶ εἰς ἃς ἀρμονικὰς κινήσεις του ἐν τῇ ψάλλειν, ὅτε ἐκινεῖτο ὅλος κι ἐχώρενε κι ἐλαφρῶς ἐκτύπα τὰς χεῖρας του ἐπὶ τοῦ ἀναλογίου καὶ τοὺς πόδας του ἐπὶ τοῦ ξυλίνου δαπέδου, **χωρὶς νὰ γεννᾷ καμίαν χασμωδίαν***», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, Τόμος Α', σελ. 336. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα βλ. Ἀνδ. Φντεράκη, *Ἡ εὐρυτέρη ἀναδιάρθρωσις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας παιδείας ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη*, Ἀθήνα 1984, σελ. 27 κ.ἑξ. Πρβλ. Γρ. Στάθης, Ἡ μουσικὴ ἔκφρασις τῶν λειτουργικῶν ὕμνων καὶ ἡ δυνατότητα μετάφρασής τους στὴ Νεοελληνικὴ Γλῶσσα, *Περιοδικὸ Ἐκκλησία* 2(2001) 118-126. Λειτουργικὴ ἀναγέννησις ἀνάγκη ἢ πολυτέλεια, *Περιοδικὸ Σύναξις*, Τεύχος 71 καὶ 72, 1999.

Ναός. Ὁ ναός ὡς τόπος διήγησης τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, φιλοξενεῖ στήν ἱστορική διαχρονικότητά του τὸ γεγονός τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμο. Ἐκεῖ, ἐξακολουθητικά χαριτώνεται ὁ ἄνθρωπος νὰ ζεῖ ὡς **σήμερα**²⁵ τὴν λατρευτική κοινότητα, νὰ μεταβάλλεται, νὰ δωρίζεται, νὰ μοιράζεται τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα Χριστοῦ, ὡς ψωμὶ καὶ κρασί, φροντισμένο φαγητὸ καὶ ποτὸ γιὰ τὴν κάλυψη τῆς καθολικῆς πείνας καὶ δίψας τῶν ἀνθρώπων²⁶. Ἐδῶ οἱ ἑορτὲς γίνονται μάθημα καὶ ὁ ναός τόπος οἰκείου ἀφοῦ τὰ γεγονότα ἀποκτοῦν πρόσωπο. Ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία τους ξεδιπλώνονται στὶς λατρευτικές συνάξεις καὶ τίς ἀγρύπνιες, ἐὰν βέβαια τελοῦνται, κι αὐτὲς μὲ τὴ σει-

25. Τὸ παρακάτω κείμενο-σχέδιο ἀποτελεῖ μιὰ πρόταση προβληματισμοῦ γιὰ τὴ νέα θεματολογία στὸ μάθημα τῶν Ὁρησκευτικῶν καὶ κυρίως στὸ χωρὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἑκπαίδευσης γιὰ τὴ σημασία τῆς λέξεως «σήμερον» στὰ λειτουργικὰ κείμενα:

«*Σήμερον γρηγορεῖ ὁ Ἰούδας, παραδοῦναι τὸν Κύριον*», (καὶ ἄλλου «*ἵνα τὸν Δημιουργὸν καὶ κτίστην τῶν πάντων, πλάτῃ παραδώσει*»). «*Σήμερον τῷ σταυρῷ προσήλωσαν Ἰουδαῖοι*» (Ἀκολουθία τῶν Ἀγίων Παθῶν). «*Σήμερον σὲ θεωροῦσα, ἡ ἄμειπτος παρθένος ἐν σταυρῷ καὶ Λόγε, ἀναρτῶμενον, ὀδηρομένη μητρῶα σπλάγχχνα, ἐτέτρωτο τὴν καρδίαν, πικρῶς...*» (Ἀκολουθία τῶν Ἀγίων Παθῶν). Σήμερον «*ὁ ἀπρόσιτος τῆς οὐσίας, ἔργον δούλου ἀνέλαβε...*» (Ἰδιόμελο δ', Μ. Πέμπτη Ἑσπέρας).

Πῶς ἐρμηνεύεται ἡ λειτουργικὴ χρῆση τοῦ ὄρου **σήμερον**; Ἴσως νὰ μὴν ἔχει καὶ μεγάλη σημασία γιὰ μᾶς ὁ λειτουργικὸς χρόνος τῆς Ἐκκλησίας μας, ἀφοῦ τὰ πάντα ἀνήκουν στὸ παρελθόν. Εἶναι ἄραγε παρελθόν; Ἡ σημερινὴ ἀνθρώπινη κατάσταση ἔχει δημιουργήσει μιὰ πόλωση ποὺ ἀδυνατοῦμε νὰ δοῦμε τὰ γεγονότα μέσα ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ τους πραγματοποίηση. Γιορτάζουμε μὲ ἰδέες, ἀλλὰ ἡ σωστὴ γιορτὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα γεγονός συνάντησης μὲ τὸν ἄλλον ξεπερνώντας τὴν ἀπομόνωση. Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ὅλη ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας μας εἶναι μιὰ συνεχὴς ἀνάμνηση καὶ ἀναφορὰ (Ἀλέξ. Σμέμαν).

Ἡ μνήμη εἶναι ἡ πιὸ θαυμάσια ἀλλὰ παρὰλληλα καὶ ἡ πιὸ τραγικὴ ἀπὸ ὅλες τὶς ἀνθρώπινες λειτουργίες, γιατί τίποτε ἄλλο δὲν ἀποκαλύπτει καλύτερα τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ διατηρήσει κάτι πραγματικά, νὰ τὸ κατέχει ἀληθινὰ στὸν κόσμο αὐτόν. Ἡ μνήμη μᾶς φανερώνει ὅτι «*ὁ χρόνος καὶ ὁ θάνατος βασιλεύουν στὴ γῆ*». Ἀσφαλῶς καὶ ὅλα αὐτὰ δὲν γίνονται σήμερον, ἀλλὰ «*σήμερον*» μπορούμε νὰ θυμόμαστε αὐτὲς τὶς πράξεις καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι βασικά τὸ δῶρο καὶ ἡ δύναμη αὐτῆς τῆς ἀνάμνησης ποὺ μεταβάλλει πράξεις ἀπὸ τὸ παρελθόν σὲ αἰώνια σημαντικὰ γεγονότα (Ἀλέξ. Σμέμαν).

Ὁ χρόνος παύει νὰ ὑπάρχει μὲ τὴ μορφή τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος καὶ τὸν βιώνουμε σὰν ἓνα διαρκὲς παρόν, τὰ ζοῦμε σὰν νὰ συμβαίνουν σήμερα μπροστά μας, Μέσα στὴν Ἐκκλησία, ἓνα ἱστορικὸ γεγονός γίνεται γεγονός χαρᾶς γιὰ μένα καὶ γιὰ σένα, γίνεται μιὰ δύναμη στὴ ζωὴ μου, μιὰ ἀνάμνηση.

26. Εὐχὴ Κλάσις τοῦ ἄρτου κατὰ τὴ Θεία Λειτουργία: «*Μελίζεται καὶ διαμερίζεται ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, ὁ μελιζόμενος καὶ μὴ διαιρούμενος, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανόμενος...*». Εὐχὴ προετοιμασίας γιὰ τὴν Μεγάλῃ Εἰσοδο: «*... Σὺ γάρ ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος καὶ διαδιδόμενος, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν...*» (Λειτουργία Ἰωάννου Χρυσοστόμου).

ρά τους, δὲν ἀποτελοῦν ἀπλὴ ἀνάμνηση τοῦ παρελθόντος ποὺ καλεῖται ἰδεολογικά νὰ νοηματοδοτήσῃ τὴ σύγχρονη ἀργία.

Ποῦ θὰ πατήσουν, λοιπόν, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἱεροσπουδαστὲς αὐτῆς τῆς γενιᾶς καὶ τῶν ἐπερχόμενων, γιὰ νὰ μὴ γίνουν ἔρμαια τῶν ποικίλων κλυδωνισμῶν; Πῶς θὰ παραμείνουν ὀρθιοὶ γιὰ νὰ μὴν περιπέσουν σὲ καινούργιες μορφὲς δουλείας; Πῶς θὰ ἀποφύγουν ἓνα θρησκευτικὰ φορτισμένο ἐθνικισμό, τὸ ρατσισμό, τὸν κάθε μορφῆς φονταμενταλισμό, τὸ τόσο ἀπεχθὲς αὐτὸ φαινόμενο, ποὺ γίνεται καὶ πάλι ἀπειλητικὸ σὲ ὅλο τὸν κόσμο; Πῶς θὰ συνυπάρξῃ μὲ τὸ ἑτερόδοξο, τὸν ἄθρησκο ἢ τὸν δεισιδαῖμον καὶ πῶς θὰ ἐτοιμασθεῖ γιὰ μιὰ πλουραλιστικὴ κοινωνία, ποὺ θὰ εἶναι ὅπωςδὴποτε ἡ κοινωνία τοῦ ὁρατοῦ μέλλοντος²⁷;

4. Νέες προκλήσεις καὶ νέες προτάσεις

Οἱ καιροὶ ἀλλάζουν, οἱ προκλήσεις ἀλλάζουν, οἱ ἀπαντήσεις μας ἀλλάζουν, ἡ δράση μας ἀλλάζει, ἀλλὰ ὁ «*Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας*» (Ἑβρ., 13:8). Ἐάν πρέπει ὁμῶς νὰ ἀναζητηθοῦν κάποιες ἀπαντήσεις ὡς πρὸς τὴν ἐπανεξέταση λειτουργίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης, κατὰ τὴν ταπεινὴ μας γνώμη, αὐτὲς μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ ἑξῆς:

Βιοηθικὰ διλήμματα. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὄχι μόνον τὶς παραδοσιακὲς —καὶ ὡς ἓνα βαθμὸ πλάσματικὲς ἀντιφάσεις— π.χ. μὲ τὴ γένεση τοῦ κόσμου, τὴν ἐξελικτικὴ θεωρία κ.λπ., ἀλλὰ κυρίως ὀξύτερα ὑπαρξιακὰ διλήμματα, ποὺ ἐμφανίζονται στὸ νέο χῶρο τῆς Γενετικῆς²⁸. Ἡ πρόκληση τῆς Βιοηθικῆς δὲν εἶναι μόνον θέμα τῶν ἱατρῶν ἢ τῶν κληρικῶν ποὺ ἄπτεται τῶν ποιμαντικῶν τους καθηκόντων. Ἀπασχολεῖ ἅμεσα καὶ τὸν Καθηγητὴ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης. Γνωρίζουμε ὅτι κα-

27. Οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες ἀποτελοῦν μιὰ θαυμάσια εὐκαιρία συνάντησης καὶ ἑνταξίης ὅλων τῶν Σχολείων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης στὸ Πρόγραμμα τοῦ ἑθελοντισμοῦ. Βλ. Περιοδικὸ *Σύναξη*, 75(2000) 99. Κων. Ζορμπᾶ, *Δοκίμια γιὰ τὴν παγκοσμιοποίηση*, ἐκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1999, σελ. 56 κ.ἑξ. Πρβλ. καὶ τὸ σχετικὸ «Μνημόνιο συνεργασίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων «ΑΘΗΝΑ 2004»» (Ἐγκύκλιος 2738/9.4.2002).

28. Βλ. π.χ. τὴν ἱστοσελίδα The second Coming Project (www.-clonejesus.com) καὶ clonaid.com. Ἡ Διευθύντρια τῆς «Clonaid» Δρ Μπριζίτ Μπόϊσελιά δηλώνει: «Δὲν πιστεύω στὴν ψυχὴ. Δὲν πιστεύω στὸν Θεό. Πιστεύω μόνον στὸν γενετικὸ κώδικα», Ἐφημερίδα *Τὰ Νέα*, 12.2.2000, σελ. 34. Πρβλ. Γ. Κουμάντου, Βιοηθικὴ καὶ Βιοδίκαιο, Ἐφημερίδα *Καθημερινή*, 22.10.2000, σελ. 23. Ἀρχιμ. Νικολάου Χατζηνικολάου, *Ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ γονιδίωμα*, ἐκδ. Σταμούλη, Ἀθήναι 2002.

θημερινά όλο και περισσότεροι θά είναι οί μαθητές μας οί όποιοι θά μās πλησιάσουν και θά μās έμπιστευθοϋν κάποιο δυσάρεστο γεγονός: πώς κάποιος στο οίκογενειακό του περιβάλλον είναι «έγκεφαλικά νεκρός» ή ότι τοϋ ζήτησαν νά γίνει «δότης οργάνων».

Οί νέοι όροι όπως τεχνητή γονιμοποίηση²⁹, εϋθανασία³⁰, μεταλλάξεις³¹, κλωνοποίηση κ.ά. πού άκούμε καθημερινά άπουσιάζουν παντελώς από τά σχολικά έγχειρίδια και κυρίως από τó σύνολο τών μαθημάτων τής έκκλησιαστικής μας παιδείας. Ό ιεροσπουδαστής, και ιδιαίτερα ό ιερέας, βρίσκεται σέ άπόγνωση, άφού μέ δυσκολία μπορεί νά κατανοήσει τά διλήμματα αυτά.

Πιστεύουμε ότι στα πλαίσια τοϋ μαθήματος τής Βιολογίας ή άκόμη και τών Θρησκευτικών μπορεί πλέον νά γίνει μιá σοβαρή προσπάθεια, μέ τή σύμπραξη και τής Πολιτείας, για τή διδασκαλία τοϋ νέου βιβλίου τής Συνοδικής Έπιτροπής Βιοηθικής μέ τίτλο «Έκκλησία και Μεταμοσχεύσεις», έκδ. Κλάδος Έκδόσεων Έπικοινωνιακής και Μορφωτικής Έπηρεσίας τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, Άθήνα 2001. Στο νεόδμητο Συνεδριακό Κέντρο Βιοηθικής τής Έκκλησίας τής Ελλάδος (Μετόχι Ό. Μ. Σίμωνος Πέτρας) μπορεί νά διοργανωθεί τó πρώτο Σεμινάριο για εκείνους τοϋς Καθηγητές τής Έκκλησιαστικής Έκπαίδευσης πού επιθυμοϋν νά διδάξουν τó μάθημα.

Ό ιεροσπουδαστής ζητά συμπαράσταση, κατανόηση, στοργή, αίσθηση έλέους, άχτίδα έλπίδας άπέναντι στη νέα πραγματικότητα τής σύγχρονης τεχνολογίας και ή Έκκλησιαστική Έκπαίδευση άναμένει τήν άρωγή όλων τών ειδικοτήτων, ώστε σέ ένα επίπεδο διεπιστημονικό, νά στηρίξει τó νέο άνθρωπο στήν προκλητική και συνάμα γοητευτική αϋτή περιπέτεια τοϋ άνθρωπίνου πνεύματος. Έχουμε καθήκον νά χρησιμοποιήσουμε άριστα όλες τς δυνατότητες και τά διαθέσιμα μέσα τοϋ σύγχρονου κόσμου. Κύριο μέλημά μας θά πρέπει όμως νά είναι όχι τó «τί θά κάνουμε», άλλά τó «πώς νά είμαστε»!

29. Σεβ. Μητρ. Δημητριάδος Χριστοδούλου (νϋν Άρχιεπισκόπου Άθηνών), *Τεχνητή γονιμοποίηση και χριστιανική ήθική*, Άθήνα 1988. Τοϋ ίδιου, *Προβληματισμοί από τήν εξέλιξη τής γενετικής τεχνολογίας*, Άθήνα 1984. Τοϋ ίδιου, *Οί «Φέροντες» ή «Υποκαθιστώσες» μητέρες από μιν χριστιανική άποψη*, Άθήνα 1985. Πρβλ. Χρυσοστόμου Κωνσταντινίδη, *Τεχνητή γονιμοποίησης και θεολογία, Όρθόδοξοι Κατόψεις*, έκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1991, σελ. 381-456. Πρβλ. J. Breck, *Les fondements Théologiques de l'Éthique Chrétienne, Service Orthodoxe de Presse*, 247(2000) 29-33. Περιοδικό *Σύναξη*, 68(1998).

30. Σεβ. Μητρ. Δημητριάδος Χριστοδούλου (νϋν Άρχιεπισκόπου Άθηνών), *Νεώτερες άπόψεις περί τής εϋθανασίας*, Άθήνα 1986.

31. Βλ. στήν Έφημερίδα *AGENDA*, Οί μεταλλαγμένοι στόν ... έχθρικό άνθρώπινο κόσμο, 14.10.2000, σελ. 75.

Στελέχη. Ἀλλὰ ἐὰν τὰ παραπάνω ἀποτελοῦν μέρος τῆς διδασκαλίας πρὸς ὅλους τοὺς ἱεροσπουδαστὲς δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι ὑπάρχουν καὶ Σχολεῖα ποὺ ἀπευθύνονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον σὲ ἱερεῖς. Θεωροῦμε ὅμως ἔγκλημα τὸ γεγονός ὅτι μιὰ μερίδα ἱερέων «παιδεύονται» μὲ ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξεως σὲ στρατιωτικὰ καταλύματα, ἐνῶ μιὰ ἄλλη ζεῖ μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι χειροτονήθηκε γιὰ νὰ βρεῖ διέξοδο ἐπαγγελματικὸ ἢ ἀπλῶς γιὰ νὰ κτυπᾷ τὴν καμπάνα!³² Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη πρέπει νὰ ἀπομακρυνθεῖ μὲ κάθε τρόπο καὶ νὰ ὑπενθυμίζουμε συνεχῶς πρὸς κάθε κατεύθυνση ὅτι μέσα ἀπὸ τὰ μυστήρια «σημαίνεται ἡ Ἐκκλησία»³³, δηλαδὴ φανερῶνται καὶ δίδει σημεῖα τῆς ὑπαρξῆς της. Χωρὶς ἱερέα δὲν μποροῦν νὰ τελεστοῦν ἔστω καὶ ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἀγίους. Ὁ ἱερέας τῆς τετάρτης κατηγορίας πρέπει νὰ μάθει ὅτι φέρει καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἱερωσύνη ποὺ φέρει καὶ ὁ Ἐπίσκοπός του καὶ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα δὲν κάνει καμία διάκριση μεταξὺ τους καὶ «τελειουργεῖ διὰ τῆς χειρὸς καὶ τῆς γλώσσης πάντων τῶν ἱερέων», ὅπως σημειώνει ὁ Ἅγιος Καβάσιλας.

Βομβαρδίζεται μὲ κάθε εἶδους ἐκκλησιαστικὰ γραπτὰ κηρύγματα καὶ τοῦ στεροῦμε τὴ δυνατότητα νὰ μιλήσει μέσα ἀπὸ τὰ δικά του προσωπικὰ βιώματα. Πολλὲς φορὲς τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν ἔχουν καμία σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα ποὺ ζεῖ ὁ ἀποδέκτης, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἱερέας νὰ μεταθέτει τὴν ἐμιστοσύνη του εἴτε σὲ Γραφεῖα Κηδεῶν, σὲ Καταστήματα Βαπτίσεων καὶ Γάμων ἢ στὴ δεισιδαιμονία τοῦ ἀπλοῦ χωρικοῦ. Ὁ ἱερέας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ κοινότητα, ἀπὸ κάθε μορφὴ τοπικοῦ συνεταιρισμοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἐνορία³⁴ λειτούργησε ὡς τὸ βασικότερο κῦτταρο τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης τοῦ Ἑλ-

32. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἡ ἄστοχη παρατήρηση τοῦ π. Νικ. Πρωτόπαπα, ὁ ὁποῖος γράφει χαρακτηριστικὰ ὅτι «δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Σχολὴ ἡ προσύλωση τῶν νέων στὴν ἱερωσύνη» (Προτάσεις γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, Ἀθήνα 1992, σελ. 10). Αὐτὸ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν μαρτυρία ἱερέα ὁ ὁποῖος ἐξομολογεῖται: «Ὡ, πόσον ἀληθῶς μ' ἐξύψωσε πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς ἡ Ριζαρείος Σχολή!... Εἶμαι ἱερέας καὶ τοῦτο τὸ ὀφείλω εἰς τὴν Ριζαρείον, ἡ ὁποία μὲ περιέβαλε, μὲ περιέθαλψε, μὲ ἀνέθρεψε, μ' ἐμόρφωσε, μ' ἐνέβαλε ἰδέας μεγάλας καὶ ὑψηλὰς». Ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ὁ ἱερέας τοῦ χωριοῦ, ἐκδ. 8η, Ἀθήνα 1984, σελ. 7. Πρβλ. τὸ Κεφάλαιο 3 τοῦ βιβλίου τοῦ Μιχαὴλ Καρδαμάκη ποὺ ἀναφέρεται ἀναλυτικὰ στὸ θέμα τῆς ἱερωσύνης καὶ τὴν ἐκ νέου ἀνακάλυψη τοῦ σκοποῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Παιδείας, ὁπ.παρ., σελ. 69.

33. Ν. Καβάσιλα, *Εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν*, ΛΗ 6, σελ. 190, Πατερικὲς ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», 22ος Τόμος Φιλοκαλίας. Πρβλ. Ἰγνατίου Θεοφύρου, *Πρὸς Τραλλιανούς*, III, Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων, Ἐκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας, 16, σελ. 272.

34. Συλλογικὸς Τόμος Ἐνορία πρὸς μιὰ νέα ἀνακάλυψή της, ἐκδ. Ἀκριτάς, Ἀθήνα χ.χ. Πρβλ. Ἀντ. Καλλιγέρη, Δίκτυα συνεργασίας στὴ νέα κοινωνικὴ πραγματικότητα: Μία πρόταση οἰκοδόμησης τῶν ἐνοριῶν τοῦ 21ου αἰῶνα, Περιοδικὸ *Σύναξη*, 75 (2000) 36-50.

ληνισμού και στηρίχτηκε στην ένιαία πίστη και την αυτογνωσία του Γένους³⁵.

Σε μία εποχή ιδιαίτερα απαιτητική ή εκκλησιαστική παιδεία παραμένει απαρχαιωμένη, μονολιθική, μονοδιάστατη, ανελαστική, φορτωμένη με περιττούς τύπους και γνώσεις, πολλές από τις οποίες, όχι μόνον είναι άχρηστες, αλλά και βλαπτικές, τόσο για τους μαθητές και την Έκκλησία, όσο και για το κοινωνικό σύνολο. Το σύστημα αφήνει ένα επικίνδυνο κενό, την έλλειψη δηλαδή ειδικών στελεχών. Αυτό αναγκάζει την ίδια την Έκκλησία είτε να αντιπαρέχεται τα προβλήματα, με αποτέλεσμα να επιδεινώνονται, είτε να επιχειρεί την αντιμετώπισή τους, χωρίς απαραίτητο εξοπλισμό, με αποτέλεσμα να προκαλεί ζημιά. Το πρόβλημα το ζούμε έντονα όταν σε καμία Μητρόπολη δεν υπάρχουν ειδικοί π.χ. για τα Ευρωπαϊκά Προγράμματα, όσο και από την κατανόηση των νέων μεθόδων της Πληροφορικής³⁶ και ο ίδιος ο Επίσκοπος παραμένει χωρίς ενημέρωση και συχνά χωρίς εξειδικευμένα στελέχη.

Οί αλιβάνιστοι*. Μερικοί προτείνουν την κατάργηση της Έκκλησιαστικής Έκπαίδευσης, αλλά αυτή είναι αναγκαία, κατά την άποψή μας, αποκλειστικά και μόνο ως εγκυκλοπαιδική μάθηση, για να μπορεί να διαβάει κανείς την έφημερίδα και να αντιλαμβάνεται το περιεχόμενό της, να επικοινωνεί και να αντιλαμβάνεται το νόημα των εκκλησιαστικών αποσπασμάτων, που τον τελευταίο καιρό πολλά από αυτά είδαν το φως της δημοσιότητας. Και επειδή ο πολιτισμός μας είναι ακόμη αυτός που ήταν, δηλαδή επειδή ζει στην ατμόσφαιρα της Όρθοδοξίας, ή παραπάνω ζωτική ανάγκη επικοινωνίας δεν μπορεί να ικανοποιηθεί, χωρίς τη διδαχή εκείνης της γλώσσας και εκείνων των στοιχειωδών έστω γνώσεων, που κάνουν δυνατή την επικοινωνία, με τις παραπάνω ιδιότητες.

Και για του λόγου το αληθές, κάποια στιγμή, περίπου το 1996, ένας πολιτικός δήλωσε σε συνέντευξή του: «*Άλλά μήπως ήξεραν ή ξέρουν όλοι αυτοί που*

35. Βλ. Ειρηναίου Γαλανάκη (Μητρ. Κισάμου και Σελίνου), *Ο Χριστός σημάδεψε την Κρήτη*, ειδικά το Κεφάλαιο «*Τό Ίερό Κοινοβούλιο*», Χανιά 1995, σελ. 110-113.

36. Θεωρούμε απαραίτητη την ύπαρξη ιστοσελίδων των Σχολείων —ή μόνη ιστοσελίδα που υπάρχει στο χώρο των Έκκλησιαστικών Σχολείων είναι του Έκκλησιαστικού Γυμνασίου-Λυκείου Χανίων— καθώς και τη δημιουργία ενός Δικτύου Πληροφορικής για την Έκκλησιαστική Έκπαίδευση. Βλ. Μηνῶ Τσικριτση, *Θεολογία και Πληροφορική*, Τομ. Α', 'Ηράκλειο Κρήτης 1996. Σχετικές προτάσεις για ιστοσελίδες βλ. Br@nchez-vous!, *Le Messager Evangélique*, 6(2001) 4-5. Ένδιαφέροντα είναι και ιστοσελίδα www.Beliefnet.com, που όμως όπως αυτοδιαφημίζεται «We all believe in something» (= «Όλοι πιστεύουμε σε κάτι»).

* Ο τίτλος αναφέρεται στο αναστάσιμο διήγημα του Άλέξ. Παπαδιαμάντη «*ὁ Ἀλιβάνιστος*». Ο συγγραφέας βάζει στο στόμα του Κόλια τα λόγια: «*Δὲν εἶμαι ἀλιβάνιστος!*», ὕστερα ἀπὸ τὶς προσπάθειες τοῦ ἱερέα, ὁ ὁποῖος τὸν συνδέει μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα.

υποκρίνονται τους αρχιμανδρίτες τί σημαίνει εξαπτέρυγο; Άν γνώριζαν πώς τα εξαπτέρυγα διώχνουν τα παρασιτικά ζώφια από την Άγία Τράπεζα, ίσως δὲν θὰ χρησιμοποιοῦσαν ποτέ αὐτὸν τὸν ὄρο» (Έφημερίδα Τὰ Νέα, 7.7.1996, σελ. 3).

Ἡ τὸ περιστατικὸ τῆς μητέρας, πού ἐνῶ καθαρίζει τὰ κρεμμύδια, βάζει τὸν μικρὸ νὰ τῆς διαβάσει τὸ μάθημα. Καὶ ὁ μικρὸς μὲ σθεναρὴ τῇ φωνῇ λέγει: «...ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς πού ἐπισκέφθηκαν τὸν Χριστὸ ἦταν καὶ ἓνας Σαμαρείτης». Καὶ ἡ μητέρα φωνάζει ἐξαγριωμένη: «Ποιὸς Σαμαρείτης, διάβασε καλά, σαμαρὰς γράφει!».

5. Ἡ Έκκλησιαστικὴ Εκπαίδευση στὴν προοπτικὴ τοῦ 21ου αἰῶνα

Ἐάν θέλουμε νὰ τοποθετήσουμε τὴν Έκκλησιαστικὴ Εκπαίδευση στὴν προοπτικὴ τοῦ 21ου αἰῶνα, θὰ θέλαμε νὰ περιοριστοῦμε στὶς παρακάτω θέσεις:

1. Στὸν τόπο μας, σύντομα θὰ ἐμφανισθεῖ ἡ διάσπαση τοῦ ὀρθοδόξου-πολιτισμικοῦ συνεχοῦς, τόσο ἐξαιτίας τοῦ σταδιακοῦ θρησκευτικοῦ ἀποχρωματισμοῦ, μὲ τὰ νεόφερτα ἐτερόθρησκα, ἐτερόδοξα, παραψυχολογικὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα, λόγω τῆς αὐξανόμενης μόνιμης ἐγκατάστασης ἀλλοδαπῶν στὴ χώρα μας. Σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο προβλέπεται νὰ ἐνταθεῖ τὸ φαινόμενο πού παρατηρεῖται ἤδη, δηλαδή ἡ στροφὴ πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ παραθρησκευτικὰ³⁷, μὲ ὅλους τοὺς κινδύνους πού ἐγκυμονεῖ μιὰ τέτοια ἐξέλιξη.

2. Τὸ ὁμόδοξο καὶ ὁμότροπο καταδικάζεται σήμερα ὡς ἀνθρωπολογικὴ, κοινωνικὴ, καὶ θρησκευτικὴ ἀνωμαλία. Τὸ 'ἐμεῖς' τοῦ Μακρυγιάννη, πού στηρίξε τὸν Ἑλληνισμό, σήμερα θεωρεῖται ἀπειλή. Ἡ σημερινὴ κοινωνία ἔχασε τὸ θρησκευτικὰ διαμορφωμένο πολιτιστικὸ συνεχές καὶ ἀναζητᾷ τὴ μορφὴ ἐνὸς κοινωνικοῦ κράτους, πού μόνον μέσα ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς χριστιανικῆς κοινωνικῆς διδασκαλίας μπορεῖ νὰ ἔχει βιωσιμότητα³⁸.

37. Κάτια Τσιμπλάκη, «Μαθήματα» μαύρης μαγείας μέσω Ἰντερνετ!, Έφημερίδα Ἀδέσμευτος Τύπος τοῦ Μήτιση, 18 Ἰανουαρίου 2001. Σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο πού καταρτίστηκε ἀπὸ τὴν Ε' Συνδιάσκεψη Ἐντεταλμένων γιὰ θέματα αἱρέσεων καὶ παραθρησκείας (Ναύπακτος, 18-18.5.1993) καὶ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Έκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουν 422 χριστιανικὲς αἱρέσεις καὶ παραχριστιανικὲς ὁμάδες.

38. Βλ. Κων. Ζορμπά, Ἡ πορεία καὶ ὁ ρόλος τῆς Έκκλησίας στὴν Εὐρώπη τοῦ 21ου αἰῶνα. Σχόλια σὲ μιὰ ὁμιλία, Περιοδικὸ Έκκλησία, 3(2001) 198. Πρβλ. La spiritualité de l'engagement social, Περιοδικὸ Cultures et Développement, Τεύχος 35/36, 1999. Μέσα στὴν προβληματικὴ αὐτὴ τῆς «βιώσιμης οἰκονομίας» καὶ τοῦ κοινωνικοῦ Κράτους ἦταν καὶ ἡ ὁμιλία του τοῦ Προέδρου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης Ρ. Πρόντι στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὰ 20 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐνταξὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν ΕΟΚ, 31.3.2001. Βλ. περισσότερα γιὰ τὸ ἴδιο θέμα Ἐλ. Τριανταφυλλίδη, Νὰ δώσουμε ἓνα κοινωνικὸ δῶμα στὴν Εὐρώπη, Έφημερίδα Καθημερινή, 15.10.2000, σελ. 24. Πρβλ. τὸ Μήνυμα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Έκκλησίας τῆς

3. Στη Δύση ο συνδυασμός της έκκοσμίκευσης με τη συνεχή απομάκρυνση από τον χριστιανικό πολιτισμό έχει αναγάγει τα ανθρώπινα δικαιώματα σε υπέρτατη αξία³⁹. Πολλοί θεωρούν την ποικιλία και την πληθυντικότητα ως τον μόνο φυσικό και νόμιμο τρόπο ύπαρξης. Με τον τρόπο αυτόν υποβαθμίζουν την έννοτητα στο όνομα της όμοιομορφίας και αδυνατούν να κατανοήσουν, αλλά ούτε και ανέχονται το έναίο, το όποιο το ερμηνεύουν μέσα από τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Οί συνέπειες από την τάση αυτή είναι πρώτον, η διολίσθηση ή και συνειδητή προσχώρηση σε μιὰ λαϊκή αντίληψη της θρησκείας και δεύτερον, η ενθάρρυνση και παντοειδής ένισχυση, έσωγενών και έξωγενών φορέων, της τάσης αυτής προς επίτευξη των σκοπών τους.

Ή προσπάθειά μας θα πρέπει να επικεντρωθεί στο γεγονός ότι η Έκκλησιαστική Έκπαίδευση⁴⁰ δεν μπορεί να αποτελέι μιὰ «λειτουργική σέκτα» και ό

Έλλάδος για την επέτειο της εντάξεως της Έλλάδος στην Εύρωπαϊκή Ένωση, 3 Άπριλιου 2001. Μεταξύ άλλων τονίζει: «Ή Έκκλησία στην πορεία της Εύρώπης στον 21ο αιώνα θέλει να διδάξει τις αιώνιες αξίες της Άγάπης, της ανεκτικότητας, της Πίστης, της Έλπίδας. Θέλει να διδάξει τους ανθρώπους να επικοινωνούν μεταξύ τους πρόσωπο προς πρόσωπο, να μὴ είναι ατομιστές και έγωκεντρικοί, να μὴ αντιμετωπίζουν την ζωή ως κάτι τό τυχαίο, αλλά ως μυστήριο του Θεού, πού δὲν υπόκειται στην λογική των επιστημονικών εργαστηρίων ή των φιλοσοφικών εδράνων. Οί αξίες της Έκκλησίας δὲν εκσυγχρονίζονται, γιατί τότε θά ἦσαν ἄρθρα κάποιου Συντάγματος, τό όποιο μπορεί να αναθεωρηθεί. Ή Έκκλησία προσεύχεται και εργάζεται για να δει τους ανθρώπους ευτυχισμένους, χαρούμενους, ισορροπημένους. Άλλά για να γίνει αυτό χρειάζονται όρίζοντες, χρειάζονται κανόνες στην ζωή. Αυτούς τους κανόνες οί Εύρωπαίοι τείνουμε να τους λησμονήσουμε και δὲν αντιλαμβανόμαστε ότι έτσι μετατρέπομεθα σε σκεπτόμενους ύπολογιστές. Ή Έκκλησία και στον 21ο αιώνα δὲν θά παύσει να υπενθυμίζει την κληρονομιά των Εύρωπαίων, τις ΄Υποθήκες των ΄Ιδρυτών της Εύρωπαϊκής Ένώσεως και τον προορισμό των Χριστιανικών κατά βάση κοινωνιών της Εύρώπης».

39. Στη Χάρτα των Θεμελιωδών Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων της Εύρωπαϊκής Ένώσης αντικαταστάθηκε ή φράση, ότι ή Εύρώπη διαμορφώνει την κοινή συνείδηση των μελών της «από την πολιτισμική, ανθρωπιστική και θρησκευτική κληρονομιά της», με τη φράση, ότι ή Εύρώπη «έχει συνείδηση της πνευματικής και ήθικης κληρονομιάς της». Περιοδικό Έκκλησία, 2(2001) 87. Πρβλ. Σεβ. Μητρ. Δημητριάδος (νύν Άρχιεπισκόπου Άθηνών και πάσης Έλλάδος Χριστοδούλου), Τά ανθρώπινα δικαιώματα των θρησκευτικών και εθνικών μειονοτήτων, Άθήνα 1989. Κων. Ζορμπά, Ή πρόκληση της πολυτισμικότητας, στον 21ο αιώνα, Περιοδικό Εύρωπαϊκή Έκφραση, 41 (2001) 15-18.

40. Άξίζει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό τά κριτήρια πού είχε θέσει ό Καθηγητής Νικ. Νηϊώτης, τό 1982, για τη συνέχεια της Έκκλησιαστικής Έκπαίδευσης: «α) Για τη δημιουργία μιὰς νέας προοπτικής στη διδασκαλία, πού επιβάλλεται από μιὰ ανανεωμένη αξιολόγηση της ιδιαιτερότητας της παιδείας αυτής και από τις νέες ριζοσπαστικές ανακατατάξεις στη σύγχρονη κοινωνία και παιδεία, β) Για την άνεύρεση στοιχείων έπαφής με τη νέα γενεά, πού θά προσδώσουν στην παιδεία αυτή δυναμικότητα, πειστικότητα και έποι-

αὐριανὸς χριστιανὸς (ιερέας ἢ λαϊκὸς) μπορεῖ νὰ ἐπιβιώνει μέσα στὰ σύγχρονα πλουραλιστικὰ περιβάλλοντα. Κι αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση μὲ δύο τρόπους:

α. Μὲ ἓνα νέο ἀνθρωπολογικὸ ὄραμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης

Ἡ ὁρθόδοξος ἀνθρωπολογία συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου⁴¹. Ὁ Θεὸς γίνεται ἄνθρωπος γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνῃ Θεός. Καὶ Θεὸς σημαίνει νὰ γίνεις ὁλοκληρωτικὰ ζωντανὸς ἄνθρωπος. Τότε κατανοεῖς ὅτι ἡ θεανθρώπινη διάσταση ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῶν πάντων, κατανοεῖς ὅτι τὸ μέλλον τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ἀποτελεῖ ἔργο τῆς θείας ἐνσάρκωσης τοῦ Θεοῦ. Τότε μπορεῖς νὰ γίνεις «στρυγγυλός» καὶ μπορεῖς νὰ κατανοεῖς καὶ νὰ κατανοήσῃς⁴². Ὁ Ἀββὰς Ματῶς μᾶς περιγράφει τὸν τρόπο: «Τί ποιήσω, ὅτι ἡ γλώσσα μου θλίβει με καὶ ὅταν ἔρχομαι ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων (ιεροσπουδαστῶν), οὐ δύναμαι κατασχεῖν αὐτήν, ἀλλὰ κατακρίνω αὐτοὺς ἐν παντί ἔργῳ ἀγαθῷ καὶ ἐλέγχῳ αὐτούς;» Καὶ ἀπαντᾷ: «Ὁ δὲ καθήμε-

κοδομητικὴ ἀποτελεσματικότητα, ὥστε νὰ συμβάλει στὴ γενικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀναμόρφωση ὅλης τῆς παιδείας μὲ βάση τὴν κοινωνικότητα τῶν φορέων τῆς, τὴ μετοχὴ τῶν διδασκομένων σ' αὐτὴ καὶ μὲ διαλογικὴ μέθοδο, γ) Γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ συνοχὴ τοῦ ἔργου στὸ χωρὸ τῆς παιδείας αὐτῆς καὶ τὴ χάραξη τῶν ὁρίων τῆς σὲ σχέση μὲ τίς ἄλλες μορφές, πού συγκροτοῦν τὸ ὅλον τῆς παιδείας σήμερα. Καὶ τέλος, δ) Γιὰ μιὰ ἐλλεικρινὴ αὐτοκριτικὴ ἀπὸ ἐκείνους πού ἀσκοῦν τὴν παιδεία αὐτὴ στὰ ἐκπαιδευτικὰ ἐκκλησιαστικὰ ἰδρύματα σήμερα, οἱ ὁποῖοι, μὲ βάση τὴν πείρα τους, ὀφείλουν νὰ ἀποδεχθοῦν ἐνσυνείδητα τὸ ἀδιέξοδο τοῦ σημερινοῦ συστήματος».

41. Βλ. γιὰ τὸ ρόλο τῆς Παιδείας καὶ τὴ σχέση τοῦ προσώπου στὴ συνέντευξη τοῦ Κ. Ζουράρη, Περιοδικὸ *Τόλμη*, Μάρτιος 2001, σελ. 66-67. Βασ. Γιούλτση, Χριστιανισμὸς καὶ θεσμικὲς μεταβολές, Περιοδικὸ *Τόλμη*, Μάρτιος 2001, σελ. 29-31. Τοῦ ἰδίου, *La personne en communion*, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπιτηρὶς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 20 (1975) 123-143.

42. Ὁ Νικ. Νησιώτης σημειώνει χαρακτηριστικά: Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία «εἶναι μύηση στὸ παράδοξο καὶ στὸ μυστήριο καὶ προϋποθέτει ἐλεύθερη ἐπιλογὴ καὶ ἐπίγνωση τῆς ἀλήθειας, εἶναι ἀνάγκη νὰ διατηρήσῃ τὴν ἰδιαιτερότητά της, νὰ παραμείνῃ σαφῶς ἰδιαίτερος κύκλος σπουδῶν. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει ὅτι θὰ ἀποσυρθεῖ στὸ περιθώριο. Σημαίνει, ἀντίθετα, ὅτι θὰ καταλάβῃ τὸ κέντρο τοῦ ὅλου παιδευτικοῦ γίγνεσθαι τοῦ Ἑθνους. Γιατί, διορθώνοντας τὰ σημερινὰ κριτήρια, θὰ ἐπαναπροσδιορίσῃ τὸν κύριο σκοπὸ τῆς παιδείας, πού εἶναι ἡ μόρφωση τοῦ ὅλου ἀνθρώπου καὶ ἡ ἰκάνωσή του γιὰ σωστὴ κοινωνικοποίηση, δηλαδὴ γιὰ τὴ δημιουργία κοινωνικῆς συμμετοχῆς, ὅχι βέβαια κατὰ τὰ κοσμικὰ-συνθηματολογικὰ κριτήρια τῆς ἐποχῆς μας, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια τῆς μετοχῆς στὴ ζωὴ τοῦ σώματος (Α' Κορ., 12:12)», Κριτήρια γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσως κατὰ τὸν Ν. Νησιώτη, *ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΗΣΙΩΤΗΣ*, Ἀναμνηστικὸς Τόμος, Ἀθήνα 1994, σελ. 281.

νος μετὰ τῶν ἀδελφῶν (ἱεροσπουδαστῶν) οὐκ ὀφείλει εἶναι τετραγωνιαίος ἀλλὰ στρογγυλός, ἵνα πρὸς πάντας κυλίεται»⁴³.

Πρέπει νὰ γίνεи κατανοητὸ καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίᾳ καὶ τὴν Πολιτεία, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβιώσει ἓνας λαός, ὅταν ὑποσκάπτονται τὰ ριζώματα τῆς ὑπαρξῆς του καὶ ἀναλώνονται οἱ δυνάμεις του σὲ μάταια πράγματα καὶ πεισματικὲς ἀντιπαραθέσεις. Ἄς μὴν λησμονοῦμε τόσο εὐκόλα τὰ λόγια τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «Εἰ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῇτε» (Γαλ., 5:15). Ὁ παρατεινόμενος κατακερματισμὸς καὶ ἡ αὐξάνομενη ἀντιπαλότητα στὸ κοινωνικὸ μας σῶμα μειώνουν ἀπειλητικὰ τὴν ἀντοχή του μπροστὰ στὶς ὑπαρκτὲς ἀπειλὲς τῆς αὐτοσυνειδησίας, τῆς ταυτότητας καὶ τῆς ἰδίας τῆς ἐπιβιώσῃς του.

β. Μὲ ἓνα πασχαλινὸ δρᾶμα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης

Ὁ πασχαλινὸς ὕμνος ἀποτελεῖ μιὰ ἔκφραση τῆς θέασης τῆς νίκης τοῦ Χριστοῦ ἐνάντια στὸ κακὸ⁴⁴ μέσα σὲ ἓνα διηνεκὲς πασχαλινὸ δρᾶμα — «ἀεὶ Πάσχα», κατὰ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο⁴⁵ — γιὰ κάθε ἄνθρωπο καὶ κάθε ἀνθρώπινο θεσμὸ. Ἡ μόνη μας ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου μας εἶναι ἡ ὑπόσχεση τοῦ ἰδίου τοῦ ἀναστημένου Χριστοῦ: «Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμὶ πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Ματθ., 28:20).

Αὐτὸς ὁ ἀναστημένος Χριστὸς ποὺ διδάσκουμε δὲν εἶναι μιὰ ἀφηρημένη φιλοσοφικὴ ἔννοια ἀλλὰ ἐνυπόστατη ὁδὸς καὶ ζωὴ, ἀγάπη, χαρὰ καὶ χάρις, δικαιοσύνη καὶ εὐσπλαχνία. Κάτω ἀπὸ τὸ ἀναστάσιμο φῶς τῆς ἀλήθειας αὐτῆς στεκόμαστε μὲ ὑπεύθυνη στάση μπροστὰ στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος, καὶ δίδουμε μιὰ δημιουργικὴ ἀπάντηση στὶς προσκλήσεις τοῦ μέλλοντος.

Ἡ νέα αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα σέβεται τὴν διαφορετικότητα τοῦ ἄλλου καὶ θέτει πρῶτα τὸ ἐρώτημα «γιατί εἶμαι ἐγὼ διαφορετικὸς» καὶ ὄχι «γιατί ἐσὺ εἶσαι διαφορετικὸς»! Αὐτὸ ποὺ μᾶς σώζει, αὐτὸ ποὺ νικᾷ τὸ θάνατο, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ὑπαρξὴ μας γίνεται αὐτοπροσφορὰ, ἀγάπη καὶ σχέση. Εἶναι κυρίαρχη σὲ μᾶς τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀτομικὴ ἐξασφάλιση, ἐγωκεντρικὴ θωράκιση καὶ σιγουριά. Δὲν ἀντέχουμε τὴν ἀγαπητικὴ αὐτὴ σχέση, τὴν ὑπαρξή

43. Ἀποφθέγματα Γερόντων, *Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν*, Πατερικαὶ ἐκδόσεις Ἐργηγόριος Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 468-469. Βλ. περισσότερα Ἀρχ. Βασίλειου, *Λειτουργικὸς τρόπος*, ἐκδ. Ἱερὰ Μονὴ Ἰβήρων, Ἀθήνα 2001.

44. Γιὰ τὸ θέμα τοῦ θανάτου ὡς μιὰ νοσησαρχικὴ ἀντίληψη βλ. τὸ εἰδικὸ ἀφιέρωμα τοῦ Περιοδικοῦ *Focus* μὲ τίτλο «Τί εἶναι ὁ θάνατος;», Ἀπρίλιος 2001, 14(2001) 31-43 καὶ Ἐφημερίδα *Καθημερινή*, Ἑπτὰ Ἡμέρες, 1 Ἀπριλίου 2001.

45. Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολὴν Πρώτην, PG, 62:530.

ὡς κοινωνία τῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν ἀλήθεια τὴν μετατρέπουμε συχνὰ σὲ ἰδεολογία. «Μόνο πάνω σὲ μιὰ θρησκευτικὴ βάση, γράφει ὁ Νικόλαος Μπρεδιάγιεφ, εἶναι δυνατόν νὰ ἀναμορφωθοῦν καὶ νὰ συγκροτηθοῦν τὰ κράτη καὶ οἱ κοινωνικὲς τάξεις ποὺ περιέπεσαν στὴ διάλυση καὶ τῇ φθορᾷ. Δὲν ἀναζητῶ τὴν αὐτονομία τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ τὴ θεμελίωση αὐτῶν πάνω στὴ θρησκεία. Σὲ καμία πλέον σχέση δὲ θέλω νὰ διατελῶ ἐλεύθερος ἀπὸ τὸν Θεό, θέλω νὰ εἶμαι ἐλεύθερος «ἐν Θεῷ» καὶ «διὰ τὸν Θεόν»»⁴⁶.

Ἐὰν λάβουμε τὸ ἀκατανόητο ὡς δεδομένο εἴμαστε σὲ λάθος δρόμο. Ἴσως πρέπει νὰ ἀρχίσουμε νὰ σκεπτόμαστε ὅτι σήμερα ἡ αὔριο δὲν θὰ εἶναι καθόλου φυσιολογικὸ νὰ ὑπάρχει ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐκπαίδευση. Πιστεύω ὅτι ἔχουμε τὴ δύναμη καὶ τὸν δυναμισμό νὰ πείσουμε πρὸς κάθε κατεύθυνση ὅτι ἡ σημερινὴ ραγδαία ἐξέλιξη ἐπιβάλλει μιὰ συνετὴ διάκριση στὰ βασικὰ κριτήρια τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας ἀπὸ τὴν γενικὴ καὶ ἀφηρημένη «θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση». Τὰ κριτήρια γιὰ μιὰ δυναμικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐκπαίδευση πρέπει νὰ στηριχθοῦν στὴν πίστη τῆς Ἐκκλησίας ὡς τὸ παράδοξο καὶ ἀνεπανάληπτο γεγονός, ποὺ ἀνακαινίζει δυναμικὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ ἀτομικὴ ζωὴ καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐλεύθερη ἐπιλογὴ τοῦ νέου σπουδαστή. Ἀπέναντι στίς ποικίλες προσκλήσεις καὶ ἀμφισβητήσεις ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδεία προβάλλει «τὸ ξεχωριστό, τὸ νέο, τὸ ἰδιαίτερο στοιχεῖο μιᾶς βαθύτερης παιδείας καὶ ἀγωγῆς, ποὺ ξυπνᾷ τὸν ὅλο ἄνθρωπο σὲ νέα ἐνόραση τῆς πραγματικότητος τῆς ἱστορίας καὶ σὲ μιὰ νέα σύλληψη τοῦ ἀπύθμενου βάθους τῆς ὑπάρξεώς του μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητος»⁴⁷.

6. Ἀντὶ Ἐπιλόγου

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπετείου τῶν 150 χρόνων ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, καὶ τὴν ἀπόφαση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ νὰ ὀνομάσουν τὸ 2001 «Ἔτος Παπαδιαμάντη», ἀφήνουμε νὰ μιλήσει ὁ ἴδιος, ὡς κατακλείδα τῶν σκέψεών μας. Σὲ ἄρθρο του, τὸ 1960, ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Ἱερεῖς τῶν πόλεων καὶ ἱερεῖς τῶν χωριῶν», μεταξὺ ἄλλων ἔγραφε: «Τώρα, ἴσως εἶπη τις: Ὅλα αὐτὰ καλὰ δυνατόν νὰ εἶναι, ἀλλὰ τὸ ἄρθρον σου εἶναι ἀρνητικὸν καὶ ὄχι θετικόν. Οἱ παλαιοὶ ἱε-

46. Ν. Μπρεδιάγιεφ, Ἐφημερίδα Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, Ἰανουάριος 2001, σελ. 10. Πρβλ. Ἄλ. Κινάζεφ, Τὸ Ἰνστιτούτο Ἅγιος Σέργιος (μετάφραση Γ. Μαργέλλου), Ἅγιος Νικόλαος Κρήτης 1980.

47. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν εἰσήγηση τοῦ Νικ. Νησιώτη στὴν Ὁμάδα Ἑργασίας τοῦ ΥΠ.Ε.Π.Θ. (20.10.1982) γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης, Περιοδικὸ Διάλογοι Καταλλαγῆς, 3(1986) 21-22.

ρεῖς ἦσαν ἀγράμματοι, ἀλλ' ἦσαν ἀπλοῖκοι καὶ ἐνάρετοι. Σήμερον ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ἀρετὴ ἐξέλιπε, μόνον δὲ ἡ ἀγραμματωσύνη πλεονάζει. Ἐπὶ τίνος βάσεως στηρίζεις τὴν βελτίωσιν τοῦ κλήρου; Μήπως ἐπὶ μόνῃς τῆς ἀγραμματωσύνης; Μὴ γένοιτο! Δὲν εἶπα ὅτι ἀποκρούω καθόλου πᾶσαν ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως γινομένην ἀπόπειραν. Καλὰ εἶναι τὰ ἱεροδιδασκαλεῖα, καλὸν καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον... πλὴν ὅλα ταῦτα σχετικὴν ἀξίαν ἔχουσι. Πολὺ οὐσιωδέστερα καὶ λυσιτελέστατα εἶναι ἄλλα, τὰ ὅποια ἀνάγονται εἰς τὴν σφαῖραν τῆς νομοθετικῆς προνοίας, ἀλλ' εἶναι ὅλως ἠθικὰ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπιβάλλονται. Νὰ παύσῃ π.χ. ἡ συστηματικὴ περιφρόνησις τῆς θρησκείας ἐκ μέρους πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἐπιστημόνων, λογίων, δημοσιογράφων καὶ ἄλλων. Ἡ λεγομένη ἀνωτέρα τάξις, νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὰ ἔθιμα τῆς χώρας, ἂν θέλῃ νὰ ἐγκλιματισθῇ ἐδῶ. Νὰ γίνῃ προοστάτις τῶν πατρίων, καὶ ὄχι διώκτρα. Νὰ ἀσπασθῇ καὶ νὰ ἐγκολπωθῇ τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις. Νὰ μὴ περιφρονῇ ἀναφανδὸν ὅ,τι παλαιόν, ὅ,τι ἐγγώριον, ὅ,τι ἑλληνικόν. Νὰ καταπολεμηθῇ ὁ ξενισμός, ὁ πιθηκισμός, ὁ φραγκισμός. Νὰ μὴ νοθεύονται τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἔθιμα... Νὰ μὴ χάσκωμεν εἰς τὰ ξένα. Νὰ στέργωμεν καὶ νὰ τιμῶμεν τὰ πάτρια. Εἶναι τῆς ἐσχάτης ἐθνικῆς ἀφιλοτιμίας νὰ ἔχωμεν κειμήλια καὶ νὰ μὴ φροντίζωμεν νὰ τὰ διατηρήσωμεν. Ἄς σταθμῇσιν καλῶς τὴν εὐθύνην των, οἱ ἔχοντες τὴν μεγίστην εὐθύνην»⁴⁸.

Ἀπέχουμε ἄραγε πολὺ ἀπὸ τὰ παραπάνω;

48. Ἄπαντα Παπαδιαμάντη, ἐκδ. Σεφερλῆς, Τόμ. Α', 1962, σελ. 405-406. Πρβλ. Κων. Καλλίνικου, Περὶ Ἑνορίας ὁ λόγος. Πῶς βιώνει τὴν ἐνορία καὶ τὴν ἐνοριακὴ ζωὴ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Περιοδικὸ Ἐφημέριος, 4(2001) 24-26.